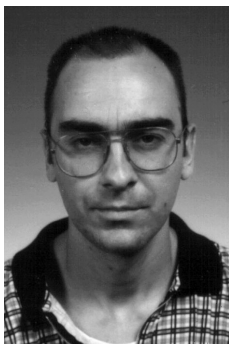

Иван Панић

КАД ЂЕШ ДОЋИ

драмски комад у 13 слика

ИВАН ПАНИЋ, рођен 1964. године у Београду. Дипломирао драматургију на Факултету драмских уметности у Београду.

Писао текстове за радио, телевизију и Филм.

Аутор драмских комада *Сад се смеј*, *Сошуре* (1990), *Сократиов њесџаменџ* (1992) и *Бол-болен* (1994).

Иван ПАНИЋ

КАД ЋЕШ ДОЋИ
драмски комад у 13 слика

ЛИЦА

ПИТЕР СМИТ, 47 година

МИХАИЛО, младолик

МИЛОСЛАВ САВИЋ – ТАТО, сељак, хром од старе ране, 45
година

ДОБРИЛА САВИЋ – БИДА, његова жена, 42 године

СМИЉАНА САВИЋ – ЦМИЉКА, њихова кћи, 17 година

ПЕТАР САВИЋ – ПЕРИЦА, њихов син, 13 година

ДРАГОСЛАВ САВИЋ – ГАНЕ, свештеник, 40 година

РАДОСЛАВ САВИЋ – РАДЕ, официр, 35 година

ДРАГИЋ РАДИЋ, Радосављевог посланика, 30 година

ОБРЕН МИЈАЈЛОВИЋ – ИЗВОРАЦ, 18 година

СТОЈАН, избеглица, 25 година

Остали

1.

Ноћ. Самоћан њланински ѓредео. Шијури осѓиаци сеоскоѓ домаћинсѓива. Од сѓамбене куће осѓиали су ѓемели и исѓиочни зид. На њему – икона Свейоѓ Димѓиѓрија, кандило и мношѓтво дрвених рамова, са црно-белим фоѓиоѓрафијама.

У сенци зида седи Михајло, оѓрнуѓ дуѓим чобанским ѓуњем; ѓиѓхо свира у фрулу.

Из мрака бојажљиво изѓиуѓа Пиѓѓер Смиѓ.

ПИТЕР: Hello!... Is there anybody here? I've just heard a music... Hello!

Михаило усѓаје, оѓрезно ѓровирује.

ПИТЕР: Good evening, sir! My name is Peter Smitg. I'm glad to meet you! Look, maybe you can help me...

(Са јаким енѓлеским наѓласком)

Ја изгубио мој пут... Ја ходао, ходао, врло много ходао, овде и тамо. Свуд око мене ноћ. Ја био сам уплашен. И тад, ја чуо ваш music... Ви свирали, didn't you? Наравно, ви свирали, ко други? Никог другог нема у овој проклето црној ноћи. Just you and me...

Ђуѓке се ѓледају.

ПИТЕР: Можемо сести за неко време, молим? Моје ноге, знате... Ја имам болове... Please?

МИХАИЛО: Седни, брате мили. Дуга је ноћ.

Пиѓѓер бојажљиво седа на један камен. Михаило насѓавља да свира.

МРАК

2.

Лѓѓо у зајадној Србији, 1941. ѓодине. Сеоско домаћинсѓиво: кућа, дворишѓѓе, сѓо са клуѓама ѓод крошњом баѓрема, вајаѓѓ, шѓѓала, обор, ѓор, кокошињац ѓѓѓд. Све уређено и вођено домаћинском руком.

У дворишѓѓу, ѓри ѓослу, Добрила и Смиљана Савић. У ѓозадини, Пеѓѓар Савић вилама уноси сено у шѓѓалу. Драѓѓић Радић, обучен у ѓрађанско одело.

ДРАГИЃ: Помози Бог, Српкиње!

ДОБРИЛА: Бог ти помого, господине. Којим добром?

- ДРАГИЋ: Овој ли је кућа на Милослав Савић, звани Тате?
- ДОБРИЛА: Ко пита?
- ДРАГИЋ: Ја питам.
- ДОБРИЛА: То видим, господине, ал те не знам. Не замери, ратно је време...
- ДРАГИЋ: Ја сам Драгић Радић, по татка старином из Камбелевци, код Бабушницу, по мајке из Бојник, код Лесковац, по маћехе из Катун, код Врање.
- ДОБРИЛА: Тако, брате слатки, одма реци, а не ту – закитио се цверглан пауновим перјем, па се шепури, ко да је рајска птица!
- СМИЉАНА: Мамо!
(Кикоће се)
- ДРАГИЋ: Познаваш ли ме сад, снајке?
- ДОБРИЛА: Јок, море! Никад чула.
- ДРАГИЋ: А видиш, ја тебе знајем. Ти ли си Добрила Савић, звана Биде? И тој слатко девојче, гарава ока – Цмиљка ли је, ћерка на тебе и Тата?
- ДОБРИЛА: Море, шта оћеш ти од нас.
- Из шћале излази Пејтар, са вилама у рукама.*
- ДРАГИЋ: Такој ли се, Перице, гост из даљину дочекива? Сас виле, по грбину да га дрјапнеш?
- ДОБРИЛА: Е сад га, вала, претера!... Милославеее! О, Милославееее!!
- ДРАГИЋ: (Поверљиво)
Глас вам носим. Из Штип... Ти знајеш на ког.
- ПЕТАР: Од чича Рада?!... Жив је, знао сам.
- ДОБРИЛА: Ћут, Перице!
(Драгићу)
Јел од Рада?! Жив је, знала сам... Шта вели?
- ДРАГИЋ: Еее, шта вели! Да си приседнемо, све ћу по ред да ви оратим. Кафиче и слаткиче ако понудите – сефте, ал...
(Тише)
Кад би могло једно шишенце домаће, тек да си оплакнем уста.

ГЛАС: Драгићу, задрибалдо цинцарска!
 ДРАГИЋ: *(Укочи се у сјавау мирно)*
 Разумем!

Излази Радослав Савић, њакође у зрађанском оделу.

ПЕТАР И Чича Раде!
 СМИЉАНА: *(Бацају се Радославу у зазрљај)*
 ДОБРИЛА: Радославе!... Ти ли си, весели мој Радославе?!
 РАДОСЛАВ: Ја Бидо! Овамте, онамте – ево мене код вас!
 ДОБРИЛА: Е, добро нам дошо! Е, фала Богу!
(Кршиом брише очи)
 Трчи, Перице у виноград, зови оца! После тркни до цркве,
 по Драгослава! Ознани браћи да се брат вратио! Цмиљо,
 завати воде! Полиј, да се људи умију, оперу руке!... Седите,
 ама седите! Сад ћу ја!
 РАДОСЛАВ: Посилни Драгић!
 ДРАГИЋ: На служби, госн поручник!
 РАДОСЛАВ: Не можеш ти да се не гребеш за ракију, па да си двапут
 толики! Аман, човече, што се не роди као винска мушица,
 лакше би ти било?!
 ДРАГИЋ: Тој си и ја па зборим...
 РАДОСЛАВ: Упропасти ми изненађење! Ја, будала, још ти верујем и
 пуштам да... Их, море! Батина из раја изашла! И шта сад
 стојиш ко дирек, задрибалдо цинцарска?! Потечи, шта
 чекаш? Док је тебе жива, не сме Цмиљка једну кофу воде
 да потегне! Трчећим кораком!

Драгић салутира, ојрчи за Смиљаном.

ДОБРИЛА: *(Износи слајко и воду)*
 Раде! Послужи се!
 РАДОСЛАВ: А ви, Бидо моја? Живи, здрави? Има година да се не
 видесмо.
 ДОБРИЛА: Има, Раде, има и више. Лане си био уочи Тројице, а сутра
 је, ево, Преображење... Фала Богу, само нек си ти нама
 жив!
 РАДОСЛАВ: Је, богати, пролете година ко ништа... Види само Цмиљке!
 Ономад цуриче, а сад права фрајлица!

МИЛОСЛАВ: Радославе, арамбашо, оца ли ти љубим!

РАДОСЛАВ: Тато!

Браћа се зрле и љубе.

МИЛОСЛАВ: Фала Светом Димитрију да те ова кућа поново види! Седи, причај... Швабе те нису заробиле? А камо униформа? Камо лампаси, госин поручниче?

РАДОСЛАВ: Е, мој Тато... А камо земља? Камо Александрова Југославија? Камо наша Србија?

МИЛОСЛАВ: Бидо, донеси љутицу!... Јес вала, Раде, испердаши нас Шваба, ко ђубриво по штали. Сад је само главу на рамену сачувати.

РАДОСЛАВ: Џаба главе без образа, Тато. Срамота ме да признам – ни један куршум испалио нисам. Похвата нас швапска панцир-дивизија као пилиће, на спавању. Онако, успут, на пропутовању за Грчку. Цео батаљон, еј!... Па онда, правац логор у Тетову. Отуд, Богу хвала, срећно избегосмо. Неко време, крисмо се по Београду и ево нас овде.

ДРАГИЋ: Стигла вода, госин поручник!

РАДОСЛАВ: Срамота, Тато, до неба срамота.
(Усипаје, прихватиа кофу од Драгића)
Дедер!

ДРАГИЋ: Куде, госин поручник? Немојте си, ко Бога ви молим...

РАДОСЛАВ: Ђути, Драгићу, изем ти име! Шта оно рекох, ономад у Тетову? Док Швабу из Србије не истерамо, има да те поливам код умивања, какогод и ти мене!... Јак сам ти ја поручник! Ти си бар каму сакрио, а ја ни перорез не сачувах од душмана! Ја треба теби да будем посилни, не ти мени!

ДРАГИЋ: Куде ви орати за тој каму, ја па будала...

РАДОСЛАВ: Куш! Руке – пери!

ДРАГИЋ: Разумем!

РАДОСЛАВ: *(Полива Драгићу руке, смешка се)*
Уосталом, сад си мој гост. Јесам ти још у логору обећао да ћемо седети под овим овде багремом? Овакав хлад нема цела западна Србија?

ДРАГИЋ: Дobar је на мене сваки лад, гoсин поручник, само да си није онај последњи.
(Узима кофу)
Дозволите си, гoсин поручник.

МИЛОСЛАВ: Е, Раде, Раде! Какав беше, такав и остаде. Твоји класићи су сад капетани...

РАДОСЛАВ: Нађе се понеки и генералштабни мајорчић.

МИЛОСЛАВ: ... а ти и даље поручникујеш, само зарад тога што стално правду истерујеш.

РАДОСЛАВ: Лепше је мени, Тато, такво моје поручниковање, но да капетанам, као што већина њих капетана. Има ту и часних људи, да не грешим душу. Али такве, колико их је – што каже овај мој Драгић – “у шајкаче да збуташ”... Па онда – помисли само! Да сам допао заробљеништва као капетан, не дај Боже мајор, ја бих се, какав сам, од срамоте убио! Овако, као поручничкић, ћутим и смрдим, па шта ми Бог да.

Долазе Пејар, Драгослав и Обрен. Пејар одмах њрчи да седне шћио ближе Радославу, а Драгослав даје Обрену знак да сачека у њозадини. Обрен не улази у дворишћие, већ осћиаје скривен иза зида вајачћа.

ДРАГОСЛАВ: Помаже ви Бог, браћо и сестре!

РАДОСЛАВ: Бог ти помогао, оче!
(Прилази и целива му руку, онда ѓа ѓрли и љуби у образ)
Гане, брате мили!

ДРАГОСЛАВ: Што не написа макар једно писмо за ових годину дана, црни Радославе?

РАДОСЛАВ: Их, ја и хартија! Знаш ти мене!

ДРАГОСЛАВ: И карте су од хартије, али картања се сигруно ниси мануо. Коцкаш ли се још, црни Радославе?

РАДОСЛАВ: Како ме питаш – као свештеник, или као старији брат?

ДРАГОСЛАВ: Како год да питам – слагаћеш. Боље ћути.
(Таћише Радослава њо лећима)
Сретан је од Бога овај дан, шта велиш, Тато?

МИЛОСЛАВ: Сретнијег одавно нисам имао! Дела, браћо, дела, људи – грех је да де љутица греје на овој жеги!

Док се сви окућљају око сћиола, Смиљана њовуче на сћрану Драгослава.

СМИЉАНА: А он није с тобом, чича-Гане?

ДРАГОСЛАВ: Ко?... Јок, брате.

СМИЉАНА: Их, знала сам да неће доћи!

ДРАГОСЛАВ: Трчи иза вајата. Ено те човек чека.

СМИЉАНА: Фала ти, чича-Гане! Фала, оче!
(Целива му руку, ошрчи иза вајања)

Смиљана и Обрен се зрле и љубе. Драгослав прилази сивољу и наздравља са осталима. Добрила ужурбано пошавља сиво, износи мезе и шањире.

ДРАГОСЛАВ: Да те чујемо, Раде... Како је у Мећедонији? Четује ли се по Козјаку и Бабуни, као некада, за Јове Довезенског и Бацете Рујанца? Има ли, бар тамо, наде за Србина?

РАДОСЛАВ: А како може да буде, Гане? Не да проклети Шваба главу да дигнеш.

ДРАГОСЛАВ: Није ваљда Шваба Бог, па да заповеда слободну човеку шта ће и како ће?

РАДОСЛАВ: Бог није, али да заповеда – заповеда. А ми, Срби – очи у земљу, уши преко уста, па гледамо да нас што мање има, а најрадије би да нас никако нема. Расуло, расуло, на све стране расуло... Друга су то времена била, кад се наш Тато, под војводом Вуком, по Ветернику и Кајмакчалану с Бугарима за здравље питао. Тад су Срби били Срби. Данас су – до мога! – Југословени...

ДРАГОСЛАВ: Не псуј, црни Радославе.

РАДОСЛАВ: ... па ево докле дођосмо! Распаде се земља, као гњила тиква! Уби нас издаја! Краљ побеже...

ДРАГИЋ: (Гласно се накашље)
Госин поручник, сс дужно поштовање, ал у Краља си не дирајте. Попљујте си и мога брата Цветана, ал Краља... Детенце је он, јадничко, пилето голуждраво. Зар да се таки носи сас белосветски мангупи, што би мајку рођену за суви цинче продал, а јок па неће земљу! Нека га Краљ, госин поручник, нека. Дobar је он на нас. Српски је он син.

РАДОСЛАВ: Ама знам Драгићу! Знам! Него у љутњи, не пазим шта кажем... Ко сам ја, па да замерам? Заклео сам се Краљу на верност, а ево како одржавам заклетву и официрску реч! – као бедни цивил и бегунац из душманског логора. Еј, животе.

МИЛОСЛАВ: Свиђа ми се овај твој посилни, бата-Раде. Момак је одока, теби и треба један такав, у брк да ти скреше... Дедер, момче, да наспемо још по једну!

ДРАГИЋ: Да сипујемо, Тате, несмо болесни..

ДРАГОСЛАВ: Па шта велиш, Раде – нема у Србији више хајдучке крви?

РАДОСЛАВ: Док смо се крили у оном подруму, на Врачару, у Мутаповој седам, код старог војводе Емила Милутиновића – дојави ми један мој познаник да војвода Пећанац окупља на Букуљи војску. А мој ти Драгић и ја право тамо! Прими нас Пећанац, Бог зна како. Пита ко сам, одакле сам, где сам служио, шта сам по чину. Све ја то њему лепо испричам. Кад! – не прође ни два сата, донесу ти мени указ, којим се постављам за војводу Опленачког!... Молим?! У војсци двапут деградиран, ђенерал Недић лично даде ми тврду веру да, за његова живота, нећу маћи даље од поручничког чина, а овде већ постадох војвода?!... Читам указ, не верујем очима. Уредно откуцано, оверено штампилем, потписао својеручно војвода Пећанац. Чекај, море, да ми овде мало процуњамо. Нису то чиста посла. И тако, после три дана на Букуљи, вратисмо се у наше подрумче у Мутаповој... Шта је с Пећанцем, људи ја не знам. Никад не видех да се тако деле војводске титуле! Те војвода овај, те војвода онај, од силнијех војвода нигде војске! Све се то поасило, нико неће у регруте, свака шуша би да војводује! А војводе – све мој до...

(Брзо се исправи, кад се Драгослав накашље)

Све ладолеж до ладолежа! Прекрстили се реденицима, украсили се бомбама и камама, шљаште као звоно на Саборној цркви! Намргодили се, накривили шубаре, па иду по Букуљи и Аранђеловцу, отимају сељацима кокошке и прасиће. Санћим, војводе су – не дај Боже да једу попару или качамак с казана!

МИЛОСЛАВ: Улагани, Радославе, улагани... Коста Миловановић је четово, док си ти још у пелене пушто. Не бацај се блатом на јунака.

РАДОСЛАВ: Свака част, далеко било! Али ево, жив ми, Драгићу, реци ако лажем.

ДРАГИЋ: Истина, истина, од реч до реч.

РАДОСЛАВ: Издаја нам ископала раку, а лудило удари крстачу одозго.

- ПЕТАР: Чича-Раде, а де ти је сабља?
- РАДОСЛАВ: Е, Тато, и ти Гане, шта ми је најгоре. Како овом детету у очи да погледам?
- ДОБРИЛА: *(Са секиром у руци, мерка једну кокошку, која иде ђрема вајају)*
Пи, пи, пи, пи, пи...
- РАДОСЛАВ: Него, Драгићу, дај кофер! Ако сам изгубио официрску част, нисам циција и измећар. Донех неколико ситница, ништа посебно...
(Вади ђоклоне из кофера)
Мало кафе, шећера и свилених бомбона... За тебе, Тато – ликер крушковац, за Гана тамјана из Светосавске црквице, на Врачару...
- ДОБРИЛА: Пи, пи, пи...
(Ођази Смиљану и Обрена)
Ене деч... Е, мој Милославе! Док се ти љутујеш љутицом, ћерка ти се љубака иза плота, ко она последња.
- ДРАГОСЛАВ: Нека, Бидо, пусти децу...
- ДОБРИЛА: Кака деца, море!? Да су они деца, пустила би ја њи, па нек раду шта оће! Ал, ово двоје се опасно заиграше!
- СМИЉАНА: Мамо...
- ДОБРИЛА: У кућу, несрећо! Стриц ти се из рата вратио, а ти се ту цмачеш ко крава – на Бога не гледаш! Склањај ми се с очију!
- СМИЉАНА: Немој, мамо...
(Плачући, ођрчи у кућу)
- ДРАГОСЛАВ: И бре, Бидо! Па, ваљда је и Богу мило да види, кад се двоје младих воле!... Ти си канда заборавила каква си била у Цмиљкиним годинама?
- ДОБРИЛА: Да ме је покојни ћаћа овако, с Татом, иза вајата затеко – три дана би ме о води и сувом лебу оставио!
- МИЛОСЛАВ: Зато се ми и састајасмо у оном шљивику, повише ваше куће.
- Сви се смеју.*
- ДОБРИЛА: Ти, Милославе, ако већ немаш шта паметно да дометнеш, боље ћути... Него, Драгославе.

- ДРАГОСЛАВ: Молим, Бидо?
- ДОБРИЛА: Ти ли доведе овог замлату, ко и оно отоич?
- ДРАГОСЛАВ: Ја? Јок, снао слатка!... Први пут га данас видим.
- ДОБРИЛА: Драгославе, Драгославе, теби бар не приличи да лажеш.
- ОБРЕН: Није, ујна Бидо, него ја, овај, ту пролазио...
- ДОБРИЛА: Добро ако си пролазио, него – што застаде?
- ОБРЕН: Па, ето овај... Приоћало ми се.
- ДОБРИЛА: Приоћало ти се?
- ОБРЕН: Па ја, овај...
- ДОБРИЛА: И баш иза нашег плота?
- ОБРЕН: Па, ето...
- ДОБРИЛА: И таман да развешеш учкур, кад оно – ето, случајно, моје Смиљане?... Е децо, децо! Баш нађосте кад да љубавишете.
- РАДОСЛАВ: Пусту, Бидо! Као да љубав бира време!
(Љуби Добрилу у образ, онда њрилази Обрену, ѓрли ѓа око рамена и води ка сјолу)
Приђи, момчино! Кад умеш да љубиш, можеш ваљда и да попијеш једну с мушкарцима!
- ОБРЕН: Могу ја и две, само ако ће Тато да ме прими за сто.
- РАДОСЛАВ: Пази га сад! Мало пре мањи од макова зрна, а овамо – одговара ко матор!
- МИЛОСЛАВ: Ајде, сине. Седи, попи.
- ДРАГОСЛАВ: Ако, Тато, ако! Ваља се, Богу хвала! Док нам се деца воле, биће и Србије... Дечко је из добре куће, ако ћемо по правди. Све да си бољег и тражио, не би га, вала, никако нашао.
- МИЛОСЛАВ: Еј бре, Гане!... Ја га позва на љуту, а ти би свадбу да правиш, децу да крштаваш!
- ДРАГОСЛАВ: А што не би? Рат је, па шта? Утолико пре не ваља много чекати и околишати. Србији треба младости и снаге. Много се, јадна, напатила, много искварила, и Бог зна колико ће још.
- РАДОСЛАВ: Чији си ти, момчино? По лику ми ниси познат?

- ОБРЕН: Ја сам од Мијајловића, најмлађи син, госпон поручниче. Обрен се зовем, ал ме сви зову Изворац, јер ко дете упадох у онај кладенац, ниже Бабиње чуке.
- РАДОСЛАВ: Јес, јес, сад се присећам... Само, ја те памтим као дечкића, а ти, бре, ижчикља у гренадира! Колико ти је година?
- ОБРЕН: Осамнајес пуних, узо деветнајесту.
- РАДОСЛАВ: Војску ниси служио?
- ОБРЕН: Рат ме омете, госин поручниче.
- РАДОСЛАВ: *(Драгићу)*
Видиш ли ти, задрибалдо цинцарска, како се у Шумадији одговара? Овај дечко ни бркове није обријао, а уме да се опходи, као да је са бечког двора дошао!
- ДРАГИЋ: Одсек – липицанер...
- РАДОСЛАВ: Нема код нас оно ваше – “јесам си, нисам си, туц си, миц си”, као, бре, да и нисте Срби!... У Гарду бих ја њега, секунде се не бих премишљао! Еј Шумадијо, чиме храниш децу своју, кад овакви соколови расту?!
- ДРАГИЋ: Са ракију, госин поручник, са какво друго?
- РАДОСЛАВ: *(Кроз смех)*
Ко о чему – наредник о унапређењу, курва о поштењу, а мој ти Драгић о ракији!
(Обрену)
А браће, имаш ли?
- ОБРЕН: Тројицу, госин поручниче. Живка, Мила и Драгутина.
- ДРАГОСЛАВ: Три јабуке, мој Раде! Док не беше ове последње мобилизације, ни једна Света Литурђија без њих није прошла.
- РАДОСЛАВ: Како они, несретници, прођоше кроз ову нашу калварију и срамоту? Живи ли су? Имаш ли каквих вести од њих?
- ОБРЕН: Ту су они, госин поручниче. Вратили се, сва тројица.
- РАДОСЛАВ: А и за кога да гину? За ову јеремијаду од земље и државе? Еј Србијо, муко моја!... Налиј, Драгићу. Мање пече ракија, но срамота.

- ДРАГИЋ: Куде, госин поручник? Да не сипијем ја, није редно. Има си туј домаћин, он си па брине...
(*На Тајин миџ*)
Разумем
(*Сија свима*)
- ДРАГОСЛАВ: Нису њих тројица кући дошла, мој Радославе... Ено их "горе".
- ОБРЕН: У планини, госин поручниче.
- РАДОСЛАВ: Шта раде тамо? Чувају овце?
- МИЛОСЛАВ: Ти, бата-Раде, у Београду ништа не чу о том?
- РАДОСЛАВ: Не, славе ми...
(*Одједном загрејан*)
Дедер, дедер, говорите шта имате! Што наједном тако утањисте?
- ОБРЕН: Има горе војске, госин поручниче.
- РАДОСЛАВ: Колико их је? Ко им је претпостављени?
- ОБРЕН: Тако, стотињак, нема их више. Ал, стално пристижу нови, из целе Србије. Већином ноћу, да се не види. Једни дођу, други оду, па све тако... Главни је један старији официр, са наочарима.
- РАДОСЛАВ: Име?
- ОБРЕН: Не знам, госин поручниче. Неки га зову чика-Ђока, неки Чича... И барјак имају. Четрес првог пешадијског пука.
- РАДОСЛАВ: Четрдест први пешадијски... Колико знам он је био у склопу Друге армије, горе у Босни. Шта ће он овде?... И баш војска, велиш? Море, да није то нека ујдурма, као оно на Букуљи?
- МИЛОСЛАВ: Окупљају се они горе, још од летњег светог Николе. Један дан, прође овде и Драгиша Васић, са још двојицом. Седоше, попише по љуту. Бида теде да закоље кокошку, ал они не дадоше. Попричасмо мало, зафалише се, те одоше горе.
- РАДОСЛАВ: Посилни Драгић!
- ДРАГИЋ: На служби, госин поручник!

- РАДОСЛАВ: Спреман за покрет!
(Обрену)
Ти си био горе? Знаш пут?
- ОБРЕН: Знам, госин поручниче.
- РАДОСЛАВ: Води!
- МИЛОСЛАВ: Е, Бога ми, нећеш! После ја треба да вадим кестење из ватре код Биде! Ајд, чик јој реци да нећеш да ручаш, *госин поручниче!* Очи би ти ископала – прво теби, па мени! Седи ту, не вилени!
- ДРАГОСЛАВ: Нагао си, црни Радославе, као и увек. Да си послушао мене и моју покојну Дулу – Бог нека јој душу прости – да си жену нашао, децу изродио, друкчији би сад био. Није Богу на благодат што је брзо и непромишљено. Седи данас са својима, ручај, одмори. Сутра, уз помоћ Божију, отићи ћеш и на планину. Стоји она на том месту откад је света и века, па ће, ваљда, и до сутра одстојати!
- ПЕТАР: Седи још мало, чича-Раде... Молим те.
- РАДОСЛАВ: Посилни Драгић.
- ДРАГИЋ: На служби!
- РАДОСЛАВ: Остав. Вољно.
(Узима Петџра у крило, љуби га у косу)
Коњ сам, па то ти је! Ето!
- ДОБРИЛА: (Износи чинију вреле сује)
Шта је, невољници, већ стигосте да се посвађате?
- ОБРЕН: Ма јок, ујна Бидо, него онако... Мушки разговори.
- ДОБРИЛА: Ти ми, клипето, знаш шта су мушки разговори! Тек се испилео, а већ кукуриче ко прави... Ајде, да се руча! Цмиљо, сипај свима, а данас прво стрицу Раду! Јел тако, Милославе?
- МИЛОСЛАВ: Дабоме, Бидо!... Оче, благослови.
- ДРАГОСЛАВ: Господу се помолимо. У име Оца, и Сина, и Светога Духа.
- СВИ: (Усџају, скидају каје, крсџе се)
Амин!

ДРАГОСЛАВ: Хвала ти, Боже једини у Светој Тројици, на даровима Твојим. Хвала Ти што нас учини Србима и још Ти хвала што раба Твојега Радослава и раба Твојега...

(Драгићу)
Како оно беше?

ДРАГИЋ: Драгић Радић, оче. По татка из Кембелевци, по мајке из...

ДРАГОСЛАВ: ... Драгића милошћу Својом безграничном спаси од лукавога, те живе и здраве к нама доведе. Благослови ову трпезу и подари нам да опет у слободи, свој међу својима, име Твоје славимо, сада и свагда, и у век векова. Амин.

СВИ: *(Крсти се)*
Амин.

МРАК

3.

ПИТЕР: Хладна ноћ, зар не?

Михаило свира у фрулу.

ПИТЕР: Можемо да наложимо ватру?

МИХАИЛО: Може, брате, што да не може... Ал, ти да нацепаш дрва.

ПИТЕР: Ја?!

МИХАИЛО: Тебе је ладно, није мене.
(Наставља да свира)

ПИТЕР: Врло добро. Ја разумем... Где је секира?

МИХАИЛО: Ене.

Питер устаје, узима секиру. Намешта дрво на њан, замахује, удара – све њо невестино и незграјно!

МИХАИЛО: Ти, бре, ко да никад ниси секиру у руке узо!

ПИТЕР: Било је то давно... Ја био сам само дете.

МИХАИЛО: Дај овамо!... Види, заманеш високо, понад главе. С обе руке, целим телом... Пуштиш... Пре но удариш, залауфаш још јаче... Ене! Мора да пукне, па да је од камена! На!
(*Враће секиру Пиџеру*)
Деде, сад ти.

Пиџер замахује, удара.

МИХАИЛО: Тако је брате! Мушки!

ПИТЕР: Ово је добро осећање!
(*Цепа дрва*)
Ја волим га!

МИХАИЛО: (*Скуйља прешчице*)
Удри онда, кад га волиш!

ПИТЕР: Опрости, али ја нисам чуо твоје име.

МИХАИЛО: А што би га чуо, кад га нисам ни реко? Михаило сам ја.

ПИТЕР: Ти, Михаило, ти живиш овде?

МИХАИЛО: Ја живим у планини.

ПИТЕР: Ова кућа... Она није твоја?

МИХАИЛО: Ово је Савића засеок. Њи одавно нема, ал ето, име остаде... А некад – воћка до воћке! Ту, де цепаш, беше багрем – лад је до неба бацо! Тамо виноград, намо шљивик – по триес, четрес казана је тај даво у неродне године!... Имаш шибицу?

ПИТЕР: Шибицу?... Oh, you mean matches! Yes, Да, ја имам је! Ево ти је.

МИХАИЛО: (*Пали вајру*)
А јел могу ја тебе нешто да питам, а да се не наљутиш?

ПИТЕР: Да, ти можеш. Питај ме.

МИХАИЛО: Што си дошо овде?

ПИТЕР: Ја не знам. Ја... Једноставно, ја дошао. Ја волим овде. Ова планина, ова земља, ово небо... То све моје, Михаило. Да ли ти разумеш?

МИХАИЛО: Није то ни твоје, ни моје, но Божије.

ПИТЕР: (*Смешка се*)
Ти не разумеш, зар не?

МИХАИЛО: Разумео, не разумео – важно је да је тебе овде добро и лепо... А саће ти, ваљда, бити и топло. Дрва има да ложимо до судњег дана.

ПИТЕР: Видиш, Михаило... Ја био рођен овде... Дуго, дуго времена пре.

Погнуће главе, пешка корака, Питер прилази вајри. Зимљиво надноси шаке над пламен. Из даљине, као неразговејени, једва чујни шајтај вајра, дојире сложна песма женских гласова.

МРАК

4.

Ледена јануарска ноћ, 1942. године. Глуво доба. Мећава жестоко фијуче. С времена на време, чује се оштрнуто завијање. Савића кућа је у мраку. Три војника Југословенске војске у Ошацибини, увијена у шињеле, искрсавају из таме. Двојица остијају у позадини, трећи прилази враћима, куца!

ВОЈНИК: Домаћине!

Мук. Војник удара још јаче.

ДОБРИЛА: *(Буди се, дрма уснуло Милослава)*
Милославе, буди се, ако Бога знаш! Неко грува на врата, провали нам кућу.

ВОЈНИК: О, домаћине!

МИЛОСЛАВ: *(Устијаје, буновно пали фењер)*
Ко је?!

ВОЈНИК: Горска стража Његовог величанства краља Петра II Карађорђевића!

МИЛОСЛАВ: Ево људи, ево!...
(Ошвара враћа, са фењером у руци)
Радославе, битанго, ти ли си, оца ли ти љубим?!

РАДОСЛАВ: *(Шеретски)*
Ја, Тато! Мир Божији, Христос се роди.

МИЛОСЛАВ: Ваистину се роди. Ајде, море, улази, што се шагачиш!... Сам си?

Радослав крајко и ошћиро звизне. Из мрака излазе Драгић и Обрен.

ДРАГИЋ: Мир Божији, Христос се роди, Тате!

ОБРЕН: Мир Божији, Христос се роди, тасте!

МИЛОСЛАВ: Ваистину, ваистину се роди, војско моја! Ајде, ајде!...
(Обрену)
Шта рече ти, море?!

ДОБРИЛА: Кад оглуве, бре Милославе?! Бегенише ти тај ћерку одавно, што да те не зове *ћасије*?

ОБРЕН: Не замерите, ја се малко шалим... А де је Цмиљка? Спава?

ДОБРИЛА: С Перицом је доле, код Ћира. Одоше ко полагајници, те остадоше да ноће.

ОБРЕН: (Ућучен)
Код Ћирковића? Малочас прођосмо крај њиве куће. Да сам знао...

МИЛОСЛАВ: Тури, Бидо, шећер да се запржи!... Може по врућа, а војско?!

ДРАГИЋ: Куде, море? Несмо болесни, па ди си не може.

ДОБРИЛА: (Милославу)
Ти ће да ме учиш шта да радим! Ја не знам, јел?!...
Раскомотите се, саћи ја. Да закољем кокошку?

РАДОСЛАВ: Бидо моја, тебе кад видим – сунце ме огреје!
(Загрли је, пољуби у образ)
Ништа, немамо времена. Да попијемо по врућу, па идемо даље.

ДОБРИЛА: Е проју ће, вала, да сачекате! Толка хитња баш није!
(Баца се на ћосао)

МИЛОСЛАВ: Куд журите по овом кијамету?

РАДОСЛАВ: Пратимо Чичу и поручника Вучковића на Вујан, у зимовник код Мића Хаџића. Ваља нам пре зоре стићи у Луњевице.

МИЛОСЛАВ: Бога ми, наодићете се... Стојане! О, Стојане!

Из мрака собе искрсава Стојан.

МИЛОСЛАВ: Тркнидер, соколе, донеси дрва, да се војска огреје! Тркни, Столе, јабуко моја!

Својан излази.

РАДОСЛАВ: Који ти је овај?

МИЛОСЛАВ: Стојан, мој Босанац... Па јес, не виде га ти досад.

ДОБРИЛА: Кад да види, кад од Митрова дана не свратише ни једаред!

ОБРЕН: Ратује се, ујна-Бидо, ратује! Протерасмо црвене из Србије, ал Шваба се не да. Мислиш ти, не би ја дошо да видим моју Цмиљку, само да се може?

ДОБРИЛА: За црвене и Швабу не знам, ал ово последње ти верујем.

РАДОСЛАВ: Шта рече, Тато, откуд овај код тебе?

МИЛОСЛАВ: Доведе га Драгослав један дан, тако, баш после Митров-дана... "Пиши, каже, Тато, несретног раба Божијег, добро дело ћеш учинити." Ко је, шта је, питам, а Гане вели – "од нашег је рода, Србин, избеглица преко Дрине, усташе му поклале све и свја, одбего од каме у Србију"... Сети се ја нешто оно кад се, рањен, врати из рата, а цела кућа на моја леђа. Стари обогали на Мачкову камену, мајка занемо-ћала, Гану треба пара за Богословију, ти болешљив и гладан, и тако... Да га примим!

ДОБРИЛА: Грешник, ни кучета ни мачета.
(Шмркне, кришом брише очи кецељом)

МИЛОСЛАВ: Тако, ћути по вас дан. Ако му даш да једе – једе, ако му даш да попије – попије. Иначе, не би тај тражио, макар црко од глади и жеђи... А вредан за тројицу. Кад ради – ко мећава да носи. И јак – са мечком да се довати!

ДОБРИЛА: Перица га много заволео, а и он, чини ми се, Перицу. С њим понекад још и поразговори. Смиљку, већ, као сестру гледа.

ОБРЕН: Међу црвенима је, кажу, доста Босанаца било...

ДОБРИЛА: Е, већ ти! Де помену Цмиљку?... Црвени, није него!

ДРАГИЋ: Куде, море? Куга је тој, Биде. Не сатреш ли је – неће ти опрости!
(Милославу)
Крсти ли се, море? Богу ли се моли пред спавање?

МИЛОСЛАВ: Па оно, не видех да се прекрсти...

ДРАГИЋ: Целива ли попа у руку? Знаје ли Оченаш?

ДОБРИЛА: Ма шта ви ту, бре?!... Види ти њих! А нешто им није по вољи – а одма за пушке ватају!

МИЛОСЛАВ: Ђут, жено! Војска је то, знају они своје!... Није, децо, то што мислите. Добар је мој Стојан, малкицо јуродив. Бог зна како је чорбу тамо, преко Дрине, кусо. Кољу усташе, чујем, не питају... Јес, не приметих да се крсти, ал можда се он прекрсти баш кад нико не види. Штоно Гане отоич рече – највећи свеци су најнезнатнији и најскромнији међу људе.

Улази Сџојан, са нарамком дрва.

МИЛОСЛАВ: Тако, Столе, наложи, нек пуца! Дејдер, Бидо, те вруће!... А камо мезе?

ДОБРИЛА: Милославе Савићу, паметном је и једном довољно да се каже. Ти гледај свој поса, ја ћу свој!
(Износи мезе)
Ајте, мили моји, приватите се малко, уз врућу. Ко је видо да се пије на празан стомак?

МИЛОСЛАВ: Оди, Стојане! Оди и ти са нама!

Сџојан се нећка, не ѓрилази.

МИЛОСЛАВ: Ама, оди сине, кад ти кажем! Да наздравимо!

Сџојан неодлучно ѓрилази, ѓрихваћџа чашу ѓреко воље.

РАДОСЛАВ: Посилни Драгић!

ДРАГИЃ: На служби, госин поручник!

РАДОСЛАВ: Здравицу!

ДРАГИЃ: Разумем!
(Усџаје, диже чашу)
За Краља!

СВИ: *(Осим Сџојана)*
За Краља!

РАДОСЛАВ: А ти, Стојане, не наздрављаш Краљу?

Сџојан седи неџокрећџан, џоџурен, заџледан у сџо.

ДРАГИЃ: Оратим си ја, оратим...

ОБРЕН: Одговарај, барабо, кад те се пита!

- РАДОСЛАВ: Нека, Изворац, нека...
(*Спојану*)
Реци слободно. Има горе, код нас, републиканаца, колико ти душа иште. Није то никакав злочин, него ствар личног избора и слободне воље.
- ДРАГИЋ: Море, без Краља си па не ваља.
- ОБРЕН: Црвен је овај, из очију му вири... Одговарај господину поручнику!
- МИЛОСЛАВ: Радославе, оца ли ти љубим, шта чините то?!... Ово је поштена кућа, домаћинска! Не погани је, ако Бога знаш, и то на Божић!
- РАДОСЛАВ: Ово је, Тато, и моја кућа – знам ја врло добро каква је она. И баш зато хоћу да чујем ко је у њој, коме пружа уточиште и коначиште.
- МИЛОСЛАВ: Јесте, Радоване, ово је и твоја кућа, какогод моја, ил Ганова. Ал, запамти: Гане је свештеник у цркви, ти си поручник у гори, а ја сам у овој кући *домаћин*. Ја сам примио у њу овог момка, на своју одговорнос и своју реч – јок ти, ни Гане. Док у њој живи, ја му јамчим да ће живети ко човек, а не ко стока, да се на њега виче и прави којекаква истрага. Јамчим му, Радославе, својим животом и образом, пред Богом и пред људима. Поштујем ја и цркву и гору, али и ви поштујте ову кућу. Јел је она и вас ноћас примила и угостила, а, уз помоћ Божију, тако ће бити и сутра, и прексутра, и све док је мене, и ове моје Биде, и наше деце живих. И нек је Стојан до неба црвен, перушка му с главе неће фалити, све док се ја питам за здравље, тако ми јаки Бог помого. Ја реко српски, а ви, ако сте Срби – разумејте што реко. Ако нисте – ено врата.
- Вештар гърува о зидове. У даљини завија вук.*
- ДРАГИЋ: Затој ли га, госин поручник, прозвасте *Тайо*?
- РАДОСЛАВ: *Зайој*, мој Драгићу. Док ћути – ћути, али кад лупи шаком о сто... Четник војводе Вука.
(*Диге чашу*)
Мир Божији, Христос се роди.
- МИЛОСЛАВ: Ваистину се роди, бата Раде. Тако ваља.

ДРАГИЋ: Е садe да си оратим какој сам си ја добил име!... Родео се, такој, ја, па дође си време и за крштавање. Кум па беше добар човек, питал моје родитеље – “Еве, ви да си оратите какој ће нам се зове детенце? Драгиша ће се зове” – орате они, такој, тој им се име свидело. “Е, фала Богу!” – орати си кум, – “такој сам си и ја баш мислио да се зове: Драгиша!”... Стигал поп у кући, а мој ти па кум одма с врата – “Да си попијеш једну с нас, оче? Може, може, ће попијем” – орати си поп, а и овакој, маличак – при ракију не бил тугаљив... Удри! Прва, друга, трећа! Куде море?! Оде си флашиче!... Орати си поп – “Да си попијемо још по једну, а куме? Попиј си ти, оче, на мене доста” – орати кум, једва си још седи. И такој, почел служба, све редно, какој си доликује. Кад! – орати си поп – “Какој ће се зове детенце, куме? Ће се зове Драги – хик” (штуцне) – орати кум. “Какој, какој?!” – питал поп. “Драги – хик!” (штуцне) – орати си опет кум... И такој, место Драгиша, остал си ја Драгић за свој време, а тој ми име и у крштени лис записал.

Сви се смеју, осим Стојана, који све једнако седи нејомичан.

РАДОСЛАВ: Драгићу, изем ти име! Таквог јунака мајка више не роди!
(Устаје)
Покрет, људи! Далеко је Луњевица, а Чича не воли да чека!
Ваља нам за времена стићи!

СТОЈАН: Збогњега и пострадаше.

РАДОСЛАВ: Шта рече?

СТОЈАН: Збогњега.

МИЛОСЛАВ: Због кога, Столе, јабуко моја?

СТОЈАН: Краља.

МИЛОСЛАВ: А ко је страдао?

СТОЈАН: Сви.

МИЛОСЛАВ: Који сви? Кога си имо, име моје?

СТОЈАН: Бабо, мајка, брат, сестра. Ћед. Сви.

МИЛОСЛАВ: Краљ је крив, велиш?

СТОЈАН: Ја.

МИЛОСЛАВ: А што, сине?

- СТОЈАН: Сједини Србе и Рвате у једну државу.
- МИЛОСЛАВ: Краљ Александар?
- СТОЈАН: Ја.
- МИЛОСЛАВ: Ал ми, јабуко, наздрависмо његову сину, краљу Петру.
- СТОЈАН: Краљ је крив.
- ДРАГИЋ: Куде море? Не бесте ли ви, преко Дрину, сс Хрвати и пре?
Не тукал се сс њи против нас у прошлом рату? Па сад, кад си почел да ви кољу – Краљ ли је крив за тој работу? Јес, бутене паприке си моје!
- РАДОСЛАВ: (*Стјојану*)
Како се то збило, знаш ли?
- СТОЈАН: Дошло камионима. Ја био убрду, код оваца... Кад сиђо, оно... Поклало, ко јагањеце. Цело село... Усташине.
- ОБРЕН: А ти гледо с брда и ћуто?
- СТОЈАН: После прошла војска. Саранило мртве, мене покупило.
- РАДОСЛАВ: Каква војска, Стојане?
- СТОЈАН: Војска.
- РАДОСЛАВ: Шта је имала на капи? Кокарду или звезду?
- СТОЈАН: Звијезду.
- ОБРЕН: Реко ја! Их, нањушим фукару...
(*Наљло умукне, кад ѓа сасече Тајин њољед*)
- РАДОСЛАВ: Па онда?
- СТОЈАН: Прешло Дрину. Кажу, идемо за Србију, да тучемо непријатеље народа. Фашисте и домаће издајнике... Борили се, пуцали...
- РАДОСЛАВ: Јеси и ти пуцао, Стојане?
- СТОЈАН: Пуцо.
- РАДОСЛАВ: Јеси убио кога?
- МИЛОСЛАВ: Радославе.
- РАДОСЛАВ: Реци, Стојане – јеси ли убио кога?
- СТОЈАН: Не знам.

- ОБРЕН: Не знаш... Море!
- СТОЈАН: Бацио пушку, побего ушуму...
(Зайлаче се)
- ДОБРИЛА: Оди, Стојане, оди, благо Биди.
(Помоћне му да усїане, води га до о҃гњишиїа)
Лези сине, спавај. Спавај... Не да тебе твоја Бида никоме...
- Добрила мази Сїојана њо глави, ѡеїа му. Сїојан јеца, али све слабије.
Усїављује се. Мушкарци ћуїе.*
- МИЛОСЛАВ: (Радославу)
Видо си, Није тај црвени!... Шта си намеран?
- РАДОСЛАВ: Да свратим до Драгослава.
- МИЛОСЛАВ: Што?
- РАДОСЛАВ: Да се причестимо, Божић је. Можда нам је задње.
(Усїаје)
Покрет!
(Милославу)
Једно ти само кажем: ако ти бану Калабић или Милош
Глишић – Стојана им на очи не изводи. Код њих к од
комуниста не пролази
- ДОБРИЛА: Аман људи, чекајте, ако Бога знате!
(Гура им ѡроју у цеїове и шаренице)
Понесите макар проју, врућа је! Ви сте нам полагајници!
(Трїа Драгићу боцу ракије ѡод шињел)
Мека је, за кување, ал грејаће по мразу.
- ДРАГИЋ: Немој си, Биде, није требал...
- ДОБРИЛА: Дај онда, ако не треба!
- ДРАГИЋ: (Оїїма јој флашу)
Глај си посо, море!
- ДОБРИЛА: (Смеје се)
Ајд, жабо, у воду. – Нећу, Ајд, жбо, у воду. – Бућ.
- ОБРЕН: Ујна Бидо, оди часком.
(Одведе је на сїрану)
Да мо поздравиш Цмиљку, много... И ово да је даш.

- ДОБРИЛА: Ти си, синко, баш намеран са Цмиљком пред Гана да станеш?
- ОБРЕН: Кажи јој... Ништа! Само је прстен дај. Знаће она. Разумеће, моја Цмиљка.
- ДОБРИЛА: Е, децо, децо...
(Зайлаче се, зајрли Обрена)
Чувај ми се, сине. Једна је глава.
(Радославу)
Да ми чуваш овог дечка, Раде, чујеш ли?
- РАДОСЛАВ: Цаба, Бидо моја, да га ја чувам, ако се сам не чува. А кад дође да се нема куд – ту ни Бог не сачува... Само, Радослава Савића нико више живог не зароби. Последњи метак чувам за себе... Е па, с Богом остајте и дај Боже скорог виђења!
- МИЛОСЛАВ: С Богом пошли. Даће Бог.
- ОБРЕН: (Целива Тајти руку)
С Богом остај, Тато, не замери ако сам увредио... Није намерно.

Излазе у снежну ноћ.

- ДОБРИЛА: Чувајте се!
- МИЛОСЛАВ: И Чичу нам чувајте! Србин је он, наш!
- СВИ: С Богом! С Богом!

МРАК

5.

- МИХАИЛО: Има ли још зиме?
- ПИТЕР: Да, има је... Ватра је добра, али мени је тако хладно. Зима, Михаило, унутра је, дубоко, у мени.
- МИХАИЛО: Де обуци ово...

Даје Питеру копоран, чакшире, вунене чарапе и опанке.

ПИТЕР: То?!

МИХАИЛО: Не мораш, шта ме брига! Мрзни се и даље, по вољи ти!

ПИТЕР: О кеј, о кеј, дај то мени!
(Пресвлачи се)

МИХАИЛО: И велиш – од целог света широког, ти нађе да дођеш баш на ову моју планину-пустину?

ПИТЕР: Yes Михаило, прешао сам ја цео свет, али... Мир Михаило, Нигде мира нисам нашао.

МИХАИЛО: Имаш жену?

ПИТЕР: Имао сам.

МИХАИЛО: А деце?

ПИТЕР: Сина.

МИХАИЛО: Де су ти? Што си сам?

ПИТЕР: Ја их волим, али они живе свој сопствени живот. А ја, ја живим свој сопствени живот.
(Зачуђен)
Ово одело, Михаило, врло добро. Оно греје.

МИХАИЛО: Па то си ти, брале, нешто много грешан?

ПИТЕР: (Тргне се)
Why?... Зашто тако мислиш?

МИХАИЛО: Не знам. Ти кажи.

ПИТЕР: (Смеје се)
Но, но, Михаило. Ја нисам грешан. Цео свој живот, ја живео са десет Божијих заповести. Нисам убио, нисам крао, поштовао сам оца и мајку. Само, ето, ни ја не знам... Нешто увек ме је гонило овамо. Где год био, имао сам ову планину пред самим својим очима. Једино овде ја увек сам хтео, једино овде ја никад нисам могао. Ја сам чекао, ја сам цео свој живот чекао и надао се, ја сам желео и стрепоо... И ноћас, ја чуо сам музику. Кренем за њом, дођем овде. Тако је то било... И сад, ја питам тебе: зашто си ти мене звао?

МИХАИЛО: Нисам. Сам си дошо.

ПИТЕР: Али, та музика...

Из даљине се чује хор неразговейних, али складних женских гласова.

МИХАИЛО: Можеш ти сада чути, Михаило?... Можеш?

Обојица ослушкују.

МИХАИЛО: Виле су то, брале... Горске виле

МРАК

6.

Позно пролеће, 1943. године. Венчање Смиљане и Обрена. Чинодејствије Драгослав. Кумује Драђић. Свајкови су цивили и припадници ЈВуО. Ситојан ситоји са ситране и йосмайра.

ДРАГОСЛАВ: ... те се, браћо и сестре, окуписмо, у име Бога, да светим везама брака спојимо Смиљану и Обрена. У данашње време, када је већ трећа година како нам Отаџбина крвари из многих рана, када у Србији готово да нема куће на којој се не виори црни барјак жалости, када се на нас, верујуће, спустило зло, скупљено и са коца и са конопца, да нас уништи и семе нам затре – један овакав, сретан и од Бога благословен чин, треба да нас озари радошћу и испуни вером у безграничну милост Божије Промисли.

Мили младенци.

Ви знате да је брак између човека и жене једна од седам Светих Тајни. Данас, спојивши се светом везом брака, ви постадoste једно. Јер, како вели Свети апостол Павле у Коринћанима посланици првој – “ожењенијем заповиједам, не ја него Господ, да се жена од мужа не раздваја.” И још – “муж да чини жени дужну љубав, тако и жена мужу”. Те вас и ја данас, пред Богом и пред људима, заветујем да, до краја свог земаљског живота, останете једно тело, један дух, како нама Православнима и доликује – увек заједно, у срећи и несрећи, у здрављу и болести, у весељу и страдању. И да никада не заборавите ко сте, шта сте и одакле сте. Да будете поносни на то што сте Срби, да и по дану и по ноћи, и у добру и у злу, своје српско име браните и одбраните, и да у тој борби, ако треба и пострадате – кадгод је Господ

наш, Исус Христ, пострадао за све нас, грешне. И заветујем вас у име Бога, Смиљана и Обрене, да своје српство на децу своју и унуке пренесете, да их научите србовању ни по бабу, ни по стричевима, већ по правди Бога истинога. Да их припремите да сутра као људи – увек и само као људи! – прихвате и понесу часно име српско, да се никада и ни по коју цену не стиде себе, ни својих старих, те да не поклекну пред вихорима овога злог света, што га горделиви људи праве на своју слику и прилику – но да утеху и снагу црпе из ове намучене, свете земље по којој газе, из ваздуха који дишу и вере у Бога Једнога и Јединога у Светој Тројици. Како радили – тако вам Бог помогао.

Нека нам је данашњи дан свима на радост и спасење. У име Оца, и Сина, и Светога Духа, и ниње и присно, и во вијек и вјекова. Амин.

СВИ: *(Осим Сџојана, крсти се)*
Амин!

ДРАГОСЛАВ: Ајд, сад, децо, пољубите се. Нека сте живи и здрави, па, уз помоћ Божију, догодине и да крштавамо.

Обрен и Смиљана се љубе. Сџојан обара главу, окреће се. Свајлови честииијају једни и друзима. Пејтар на хармоници почиње коло.

РАДОСЛАВ: Наредник Драгић!

ДРАГИЋ: На служби, госин капетане!

РАДОСЛАВ: Деде, куме, развуци један!

ДРАГИЋ: Ја би, госин капетане, ал...Знате си и сами, нема си муниције.

РАДОСЛАВ: То је наређење!

ДРАГИЋ: Разумем!
(Распали рафал у ваздух)
Да живе младенци! Да живи Краљ!

РАДОСЛАВ:

Један, Драгићу! Један! Шта сам ја рекао?!

ДРАГИЋ: Па, један рафал, госин капетане...

РАДОСЛАВ: Један *меџак*, задрибалдо цинцарска! Бежи ми с очију, да те не гледам!

- ДРАГИЋ: Разумем.
(Хвања се у коло)
- РАДОСЛАВ: Где је Симић? Ко је видео Симића?!
- ВОЈНИК: Нема га, господине капетане! Доћи ће он!
- ДРАГОСЛАВ: Шенлучиш, црни Радославе, шенлучиш! Да неће наши велики пријатељи и савезници Енглези да нам прате чебане, па се има да се разбацује небу под облаке, црни Радославе?
- РАДОСЛАВ: Право велиш, Гане. Пре ћемо се сложити са Швабом, него са тим нашим “великим пријатељима и савезницима”. Само чекам кад ће каму у леђа да нам забију... Да попијемо по једну!
- ДРАГОСЛАВ: Е, да је сад овде моја покојна Дула, Бог да јој прости меку душу... Сећаш се, бата-Раде, колико је она Цмиљку волела?
- РАДОСЛАВ: Сећам се, Гане, како се не бих Душанке сећао?
- ДРАГОСЛАВ: Мученица моја. Толико је желела дете, а ето... Божија воља.
(Шмркне)
Да попијемо, бата-Раде, и за живе, и за мртве.
- СТОЈАН: Господине капетане...
- РАДОСЛАВ: Шта је, Стојане?
- СТОЈАН: Тедох вас нешто питат.
- РАДОСЛАВ: Питај, Стојане.
- СТОЈАН: Ја би савама.
- РАДОСЛАВ: А где то, Стојане?
- СТОЈАН: Тамо... Ушуму.
- РАДОСЛАВ: Са нама? У шуму?
- СТОЈАН: Ја.
- РАДОСЛАВ: Па кад загусти – да бациш пушку, као и *онима* што си бацио, а Стојане?
- СТОЈАН: Нећу бацит, господине капетане.
- ДРАГОСЛАВ: Не греси душе, црни Радоване. Дobar је то момак, наш је.
- РАДОСЛАВ: Не знам, Гане, нисам сигуран...

- ДРАГОСЛАВ: Свака пушка данас ваља!
- РАДОСЛАВ: Не ваља баш *свака*, мој Гане. Нарочито не данас.
(*Стојану*)
Знаш ли ти шта је заклетва?
- СТОЈАН: Реч.
- РАДОСЛАВ: Реч јесте, али она за коју се бори, за коју се мре.
- ДРАГОСЛАВ: Светиња.
- РАДОСЛАВ: Заклећеш се на верност Краљу и Отаџбини.
- СТОЈАН: Заклећу се.
- РАДОСЛАВ: И мораћеш, ако си намеран под шајкачу.
(*Омерава ља*)
Још мало, на Котленику ће свечана заклетва Музикрави-
ћевих Гружанаца. Ту те чекам, Србине.
- СТОЈАН: Фала, господине капетане.
(*Одлази*)
- ДРАГОСЛАВ: Све дође на своје. Хвала Богу.
- РАДОСЛАВ: Тато је, некако, увек више био карађорђевац, ја обрено-
вићевац, а ти си, по служби и мантији, дужан да се молиш за
онога ко је на власти, био то и црни ђаво. Значи, сутра –
ако дођу комунисти – и за њих ћеш се молити?
- ДРАГОСЛАВ: Пу, пу, пу, далеко било, не дај Боже!
- РАДОСЛАВ: (*Смеје се, ѿајшице Драгослава ѿо леђима*)
Излазили смо ми, у Србији, на крај и са горим пошастима!
(*Према колу*)
Стиже ли Симић?
- ВОЈНИК: Још га нема, госин капетане! Саће, саће он, само што није!
- МИЛОСЛАВ: Сватови! Браћо! Служите се! Колко је ово моје, толко је и
ваше!... Живели, Пријатељу, па нека је здравља и да нам се
деца што пре у миру окуће.
- ПРИЈАТЕЉ: Е. да ми Шваба не спали кућу, данас би моју ракију пили,
како је и наметно...
- МИЛОСЛАВ: Биће, пријатељу, биће и куће и ракије, само нек је нас.
Пријо, живели!

- ПРИЈА: Живели, домаћине, здрав био и веселио се, и штогод данас на нас потрошио – Господ ти намножио! Да ти шљива роди, ћерка унука изроди, а добром Богу фала што нас ороди!
(Мужу)
Син ти се жени, еј! Узми се упамет!
- МИЛОСЛАВ: Развуци, Перице, руке ти се позлатиле!
- ДРАГОСЛАВ: Опрости, Господе, живу човеку.
(Прекрсти се, ња се хвања у коло)
- ВОЈНИК: Тако, оче! Нек се чује да нас има!
- ОБРЕН: И да се никога, до Бога не бојимо.
- ДРАГОСЛАВ: Овамоте, капетане, да видимо служе ли те ноге, колико ти је језик дугачак!
- РАДОСЛАВ: Не стиже ти мене, Гане!
(Смеје се, хвања се у коло до Драгослава)
Тато! На кеца!
- МИЛОСЛАВ: Куд ћу ја, овако шепав?
- ДОБРИЛА: Ниси шепав од беса, Милославе Савићу, него од бугарског гелера! Обори, море, срам да те буде! Каћеш, ако нећеш на ћеркиној свадби?
- МИЛОСЛАВ: Да оборим, шта ћу!
(Смеје се, хвања се у коло, до Драгослава и Радослава)
- СВИ: Ајте, браћо! Ајте, Савићи! Оплети!
- ПРИЈАТЕЉ: (Петру)
Уситни, синко! Ситан, ситан вез за Савиће!
- ПЕТАР: И ја сам Савић.

Милослав, Драгослав и Радослав се издвајају, играју само њих тројица, ситно, занесено, све љолењиче, све брже. Онда им се, један за другим, прикључују прво Драгић, ња Обрен

ПРИЈАТЕЉ: Е, милоте! Србијо, мајко наша!... Живане! Миле! Драгугине! Уз брата, децо! Сви у коло!

Коло везе с краја на крај. Шајкаче и шубаре, којорани и антиерије, реденици, ојасачи и дукајци, чакшире, бриц-панталоне и шарене сукње, чизме, цокуле и ојанци.

ДОБРИЛА: Ручак, сватови! За сто!

Коло се завршава. Свајтови ѿрелазе за сѿо.

РАДОСЛАВ: Цмиљо! Девојке, жене! Моје горске виле! Дајте ону моју!
Само једном, посестрима, па да мрем!

Хор девојака и жена. Исѿред свих Смиљана, ѿочиње ѿесму.

СМИЉАНА: Једно јутро зора свану
са планине сунце грану.

ХОР: Кроз планину глас се ори,
са планине вила збори.

СМИЉАНА: Проговара бела вила:
Послушајте, браћо мила.

ХОР: Ја сам прешла српске горе,
све од мора, до Тополе.

СМИЉАНА: Лепа нам је свака гора,
ал, најлепша Равна Гора.

ХОР: Ја сам јуче на њој била,
одмарала своја крила.

СМИЉАНА: И видла сам Горску стражу
и Дражином главном штабу.

ХОР: У штабу су млади момци,
краља Петра Равногорци.

СМИЉАНА: Не њима је роба фина,
од сељачка сукна сива.

ХОР: Јуначко им лице младо
прекривено густом брадом.

СМИЉАНА: А низ плећи бујне косе –
Дражиници све то носе.

ХОР: Шубара им боје црне,
што душманин пред њом трне.

СМИЉАНА Са поносом они зборе
И ХОР: како они да се боре –
За Крст часни, и за Краља,
и за Дражу ѿенерала.

Долази војни фотѿограф, са сѿајивима и камером.

ВОЈНИК: Ево Аце. Ево Симића!

ФОТОГРАФ: Господине капетане, ако дозвољавате, направио бих један фотос...

РАДОСЛАВ: Преузми команду, брате Ацо! наређуј, распоређуј – све како мислиш да треба!

СВИ: Да се сликујемо! Да се сликујемо!

Свајкови устјају, збијају се за сликање. Милослав зовово на силу доводи Сивојана. Фотограф се намешта и размешта. Кад све уреди, кад се сви смире, фотограф стијаје иза камере.

ФОТОГРАФ: Моменат, молим!... Пажња!

МРАК

7.

ПИТЕР: *(Сивоји крај источног зида, зледа фотографије)*
Ови људи на фотосима, Михаило... Ко су они?

МИХАИЛО: Људи.

ПИТЕР: Они су живели у овој кући?

МИХАИЛО: Па јес, има ту и њи, а и други... Срби су то.

ПИТЕР: Где су они сви сада?

МИХАИЛО: Де су?... Ене, питај гробове.

ПИТЕР: Какве гробове? Ја не могу видети никакве гробове овде... Ти си увек тако мрачан, Михаило?

МИХАИЛО: Е, брале мој... Цела ти је ова планина гробље. Ноћу, кад је месец пун, кад буде видно ко по дану, лепо се виде мртви, како леже у својим гробовима, под земљом. Ако одиш, мораш да припазиш де стајеш, да неког случајно не нагазиш. Зато ја, кад је месец пун, нигде и не идем. Седнем, прекрстим се и назовем Бога, па свиркам у фрулицу... А и с њима се често поразговарам.

ПИТЕР: *(Кроз смех)*
Ти разговараш са фотосима?

МИХАИЛО: Их!

ПИТЕР: О чему?

МИХАИЛО: О свему. Они мене питају како је, шта има ново, ја њима кажем то и то. Онда ја њи припитам како се напад овде живело, а они мени тако и тако... У мемо да осванемо у разговору.

ПИТЕР: А причају ли ти нешто о мени?

МИХАИЛО: И то.

ПИТЕР: Па шта кажу?

МИХАИЛО: Тугују.

ПИТЕР: Не реци.
(Смешка се)
Зашто они тугују, Михаило?

МИХАИЛО: Што си отишо.

ПИТЕР: (Нагло се узобили)
То је истина.

МИХАИЛО: Што си заборавио.

ПИТЕР: Нисам заборавио! Јесам отишао, али нисам заборавио!
Никада!

МИХАИЛО: Што си име променуо.

ПИТЕР: Хајде, Михаило! То си сад измислио... Моје име је било и остало Pither Smith, рекао сам ти!

МИХАИЛО: Јес ти Петар, син Александра и Марије?

ПИТЕР: Јесам...

МИХАИЛО: И унук Петра и Зорке...

ПИТЕР: Како ти знаш?

МИХАИЛО: И праунук Александра и Персиде?

ПИТЕР: Слушај, Михаило...

МИХАИЛО: И чукунунук Ђорђа и Јелене?

Михаило и Питер се љледају.

МИХАИЛО: Што лажеш да ниси променуо име, кад јеси?

ПИТЕР: (Погнуће главе)
Био си у праву, Михаило. Ја сам згрешио, много згрешио...
Ја сам издао.

МРАК

8.

Мрак. Глас из звучника.

ГЛАС: Драги моји Срби, Хрвати и Словенци.
У овим судбоносним и за Југославију великим данима, када победоносне армије Совјетског Савеза стоје на нашој граници с једне стране, а америчке и британске с друге стране, када је дан наше слободе у пуном сванућу, позивам све Србе, Хрвате и Словенце да се уједините и приступите Народноослободилачкој војсци под маршалом Титом. Са мојим пуним знањем и одобрењем, краљевска влада др Ивана Шубашића закључила је важне и корисне споразуме са том нашом народном војском, која је једнодушно призната, подржавана и помагана од наших великих савезника, Велике Британије, Совјетског Савеза и Сједињених Држава Америке.

12. септембар 1944. године. За сџолом, у дворишту Савића куће, седе Милослав, Драгослав, Радослав, Дражић, Обрен и Пејтар. По сџрани сџоји Сџојан, у униформи ЈВуО. У кући, Смиљана џовија бебу, сџрема је за кришџење. Добрила развљачи џесџо оклаџијом.

ГЛАС: Само тако уједињени у борби, моћи ћете сачувати не-укаљану славу и част Југославије и завршити коначном победом најлепшу легенду храбрости и љубави за слободу, којом сте до сада задивљавали свет. Ваша братска слога и јединство разбиће све непријатељске планове, а ваша Отаџбина дочекаће тешко заслужену слободу и упутиће се срећнијој будућности мира и правде у кругу Уједињених народа и целог слободољубивог човечанства.
Сви они, који се ослањају на непријатеља против интереса свог властитог народа и његове будућности, и који се не би одазвали овом позиву, неће успети да се ослободе издајничког жига, ни пред народом ни пред историјом.
Овом мојом поруком вама, одлучно осуђујем злоупотребу имена Краља и ауторитет Круне, којом се покушавало оправдати сарадњу са непријатељем и изазвати раздор међу борбеним народом у најтежим часовима његове историје, користећи тиме само непријатељу.
Клањајући се жртвама, поздрављајући нашу борбу и одајући захвалност нашим великим савезницима, позивам све да свесрдно поздравите победоносне савезничке армије,

које би дошле да вам пруже помоћ у потпуном извојевању особођења наше армије.

Живела наша велика слободна федеративна Југославија!

Са радио-апарата одјекне полейан мари. Међу слушаоцима у двористиу – мук. Милослав искључи апарат. Тешка, претешка тишина. Добрили исјадне оклагија, пресне на јод. Сви се пргну!

ДРАГОСЛАВ: *(У полейку сјежнућа зрла, с најором, пошом све полейније и сиџурније)*

Кажу, кад је Господ Бог створио човека, онда му одреди и место на земљи, за живот. Тако Француз доби Француску, Енглез Енглеску, Рус Русију, Китајац Китај, Црнац Африку, Индијанци Индију... Населише се где им је од Бога одређено, те живеше како им је запало и како им је Божија Промисао наменила. Кад! – не прође много – ево ти са земље некакве граје и комешања. У почетку слабо, колебаљиво, а после, Бога ми, све гласније, дрскије... Дозва Господ к себи архангела Гаврила, те рече: “Потеци, Гаврило, види који су ти што галаме, те ми не дају мира ни спокоја.” Оде Гаврило, па се врати... “И?” – пита Господ. – “Шта си сазнао? Има, Оче,” – вели Гаврило – “доле на земљи један мали народ, који каже да њему нити си одредио место, нити дао земљу за живот.” А Господ се замисли, па рече: “Е, баш да видим” – јер не моглоше да се сети да некоме не даде земљу. И оде Господ тамо, где је допрла највећа галама. И заиста – ту стајаше један мали, али кочоперан народ. “Који сте ви?” – загрме Господ. А ови – о чуда! – ни оком да трепну, но безобразно: “Ми смо Срби!” “Шта чујем” – вели Господ – “жалите се да вам нисам дао земљу за живот земаљски? И ниси нам дао, Оче” – ни пет, ни шест, веле ови. – “Свима даде, нама не даде. Што смо ми гори од осталих?” А Господу се ово свиде, те ће: “Е, кад је тако, даћу вам једно парче земље, које сам наменио себи, где сам мислио да боравим кад сиђем доле, међу људе.” И даде Господ своје, Божије... Тако Срби добише Србију.

РАДОСЛАВ: Чувај придику за цркву, Драгославе.

- ДРАГОСЛАВ: Србија је Божија земља – не и рајска. Рај је горе, на небу, а овде доле, на земљи, страдање је и крв. Божија је Србија, а то ће рећи – страдалничка, мученичка, какогод је и наш Господ, распети и воскресли, био страдалник и мученик.
- РАДОСЛАВ: Ма шта ти ту, Драгославе?!... Реци како јесте! Слушао си као и ја, чуо си што и ја, и сви ми овде, и цела Србија, цео свет! Реци – издао нас је Краљ! Издао! Остави нас као помије свињама, а ми четврту годину крваримо и гинемо за њега! То нам је награда за верност Заклетви и Круни?!... Пу! Карађорђевићи!
- МИЛОСЛАВ: У овој кући, Карађорђевића име увек се са поштовањем изговарало!
- РАДОСЛАВ: Јесте, изговарало се са поштовањем! Отац даде обе ноге за Карађорђевиће, и ти си се, Тато, борио и био рањен за Карађорђевиће! Ево нам га сад наше поштовање, цури нам на нос и на уши! А сутра, кад дођу комунисти – поцуреће нам и на очи! Проплакаћемо мајчино млеко због тог нашег поштовања! Лепо је говорио Живојин Мишић: “Цаба свега ако Србин не остане у Србији, свој на своме!” Али, не! Господину је Србија мала! Мисли – зове се Александар, по Александру Македонском, па би Балкан, Европу, цео свет за нахију! А ви, глупи Срби – што остависте кости на Церу и Дрини, по Старој Србији и крвавој Албанији – ето вам Југославије, нове отаџбине! Само нам – до мога! – још перушка фали, па да полетимо!
- МИЛОСЛАВ: Не вређај, Радославе, човечански ти кажем! Шта, ја сам био глуп што сам се у прошлом рату борио?
- РАДОСЛАВ: Јеси! Био си!
- МИЛОСЛАВ: Онда си ти исто тако глуп, јел се и *ии* данас бориш за Краља и Отаџбину, какогод и ја ономад! И још си глупљи! – јел ја сам се борио за *Србију*, у *српској* војсци, под *српском* тробојком! Југославија је после дошла! А ти ни толко ниси имо! Отпочетка стојиш под југословенском тробојком, јадни мој Радославе!... Шта ти је то на кокарди?! Ја сам имо Крст, а шта ти имаш?! Полумесец и шаховницу, несрећнице?! За кога се ти бориш? Шта браниш?!
- РАДОСЛАВ: За Краља! За Србију!
- МИЛОСЛАВ: За Краља, него шта! За Србију, мајку! Кога онда пљујеш, неверни?! Себи у уста пљујеш!

РАДОСЛАВ: Издао нас је, бре, Милославе! Продао!... Остави нас на цедилу четрдесет прве, побеже са оним кукавним старкељама из владе! Деда му се на воловској запрези са војском провлачио кроз албанске гудуре, а он – виа Лондон! Напусти народ, напусти војску, напусти земљу! Остави нас на цедилу и сад, кад Шваба пуца по свим шавовима, кад је Србија једном ногом закорачила у слободу! И то коме? Коме нас остави?!... Бандиту Титу и његовим црвеним курјацима! – од крви црвеним! Једва чекају да хрупе у Србију, па да растргну све, од колевке до гроба!... Луди наш, поштени Чича! Што не послуша Вучка Игњатовића? Што му не даде да постави заседу и побије ђубрад, кад октобра четрдесет прве Тито дође на састанак у Брајиће?!... “Знате ли ви, господине капетане, да сам ја лично гарантовао његову сигурност и жалосно је да ви ни до данас нисте научили шта значи реч једнога официра?!” Залупи Вучку слушалицу, после дуго не хтеде да га види!... Сад и Краљ!... О Боже, остадосмо сами! Разумете ли ви, људи? Сами смо, против целог света са-ми!

ДРАГОСЛАВ: Нисмо сами. Бог је уз нас.
(Устаје, сирема се за кришћавање)
Дајте, људи, да крстимо дете. Тога ради се и окуписмо...
Ајде, куме! Ајте браћо!

ПЕТАР: Цмиљо, донеси бебу!
(Ућрчава у кућу)
Дај је мени, да је носим!

ДРАГИЋ: Није Краљ крив, госин капетане. Не мисли си он такој, други га подговорио... Куде, море? Ја сам, ево, па сигуран да тој небеше његов глас! Други је тој прочитао!... Кад оној бил пуч пред рат, кад си Краљ преузел влас на земљу – зборише да место њега неки па поручник прочитао проглас. Такој и саде... Небеше тој наш Пера, госин капетане. Српски је он син. Главу дајем да небеше.

ДРАГОСЛАВ: Пусти, куме, мани се ћорава посла...

РАДОСЛАВ: Јок, него мој деда! Не знам ја ко су Карађорђевићи, па ће сад неки тамо Драгић из Пиздинци да ми каже и објасни!

ДРАГИЋ: Госин капетане...

- РАДОСЛАВ: Манити Апис уби Обреновића, проли краљевску крв, да би довео Карађорђевића! А како му захвалише исти ти Карађорђевићи?!... Намештеним процесом у Солуну и са три пуна сата читања пресуде, пред стрељачким водом и сопственом отвореном раком! Не волим ја анархисту Аписа, његови ме Црнорукци на сваком кораку саплитали у служби, али ето! – и над ђубретом има ђубре!
- ДРАГИЋ: Немојте си такој, госин капетане... Краљ је тој
- РАДОСЛАВ: У мајчину, и ти и твој Краљ.
- ДРАГИЋ: Госин капетане...
(Приђе Радославу, сѝава му руку на раме)
Раде, брате си ми мој...
- РАДОСЛАВ: Како то разговараш са претпостављеним официром, стоко?!... Мирно стани!
- ДРАГИЋ: (Сѝаје мирно)
Госин капетане!...
- РАДОСЛАВ: Марш! Не дозвољавам!
- ДРАГИЋ: Волем те, бре, кој и брата ми Цветана!... Ал, акој си оратиш такој о Краљу – куде, море? – Мртав си за мене! Мртав!
- РАДОСЛАВ: Шта?... Шта рече, бре? Ти то мени претиш, задрибалдо цинцарска?! Убићу те на месту!
- ДРАГИЋ: Убиј, кад си боље не знајеш!
- РАДОСЛАВ: И хоћу, Светога ми Димитрија!
(Вади ѝишићољ)
- ДРАГОСЛАВ: Људи! У име Бога!
- МИЛОСЛАВ: Радославе! Куме!... Прекидај, оца ли вам љубим!
- ДРАГИЋ: Пуцај, море, госин капетане! Пуцај! Шес године гледам си на тебе и оца и мајку! Главу си давам на тебе! Крв си давам, срце, све! Све си давам! Акој земан да си мрем – нек је од твоје руке, није ми па жао!... Ал, овој ти оратим – Краљ није издал! Други оној беше! Није издал! Није продал!
- ОБРЕН: Немој ми кума, господине капетане! Удри мене!
- ПЕТАР: (Прилази Радославу, хваѝа ља за руку у којој држи ѝишићољ)
Нека, чика-Раде... Нека.

РАДОСЛАВ: *(Долази себи)*
Перице... Драгићу, брате... Омрче ми...

ДРАГИЋ: Није издал! Није! Други тој беше! Српски је он син!
(Нагло се окреће, одлази)

ДРАГОСЛАВ: Шта је ово с нама, Срби?! Зар се овако дете крсти?!...
Помози, Боже, и спаси.

СТОЈАН: Јебо вас бог и краљ Перо удупе!
(Баци шајкачу на земљу, окрене се да иде)

РАДОСЛАВ: Стојане!

Стојан нагло ситане, окрене се.

РАДОСЛАВ: Диж шајкачу са земље, Стојане, мајку ли ти крваву.

СТОЈАН: Нећу.

РАДОСЛАВ: Диж шајкачу, кад говорим, семе издајничко!
(Рейџира)
Диж шајкачу, бре!!

Стојан одлази. Радослав диже шишићол, нишани за њим. Одјекне пуцањ.

ДОБРИЛА: Ју, наопако!... Радославе, уби човека!

Обрен ојрчи. Радослав и даље нишани.

ОБРЕН: *(Враћа се)*
Уби се, људи!

ДРАГОСЛАВ: Ко, сине?!... Ко се уби?

ОБРЕН: Кум!

СМИЉАНА: Куку њему, безумнику! Куку нама, шта ће од нас бити?!
Дете моје некрштено, немаш кума да те крсти!

ОБРЕН: Тамо, иза куће... У забрану.

РАДОСЛАВ: Бре, Драгићу...
(Кроз сузе)
Изем ти име.

МРАК

9.

МИХАИЛО: Јеси гладан?

ПИТЕР: Не, хвала.

МИХАИЛО: Имам само леба и вина, ал за причест је и толко довољно...
На, узми.

Михаило нуди Питера. Питер једе и пије. Из даљине се чују њихови.

МИХАИЛО: Зора ће, још мало. Време ти је.

ПИТЕР: Време?

МИХАИЛО: Пођи ил остани. Сам одлучи.

ПИТЕР: Насекао сам дрва, огрејао крај ватре, обукао се. Појео парче хлеба, попио гутљај вина. У својој сам земљи, говорим својим језиком. Нашао сам мир... Куд бих сада?

МИХАИЛО: *(Према фоотографијама)*
Њих си заборавио?

ПИТЕР: Моји Срби. Мој народ... Дао сам им свој живот – не колико сам хтео, него колико сам могао. Колико су други дозволили. Узалуд. Издао сам их, оставио кад сам био најпотребнији. Одавно су мртви моји Срби...

Из даљине се чује хор женских гласова.

ПИТЕР: И ја са њима.

МАРК

10.

Мировдан 1945. године, четири дана пред изборе за уставоворну скупштину. Савића слава. У кући, Смиљана љуља деце у колевци, пева му уставанку; она је ојет у благословеном сјању. У дворишту, Добрила скупила дрва за њихову. Одједном, нагло прекида њој. Уставља се, набира нос, као да мирише нешто у ваздуху!

ДОБРИЛА: Цмиљо!

СМИЉАНА: Не вичи, мамо, тек што сам га успавала.

ДОБРИЛА: Оди часком!

СМИЉАНА: Шта је, мамо?
(Излази у дворшћиће)
Откуд тамјан тако замириса?... Одакле?

Добрила и Смиљана се базиру у чуду. Исход багрема засветлуца бледа свећлосћ!

ДОБРИЛА: Спаси Свети Димитрије, снаго наша, данашње име свето!
(Брзо се ѿкрстїи ѿри ѿућа)

СМИЉАНА: Шта је то, мамо? Какво је оно светло под багремом?

ДОБРИЛА: Ту је скончо старац...

СМИЉАНА: Деда?

ДОБРИЛА: Тек што сам те родила... Ко јуче да је било.

СМИЉАНА: (Крстїи се)
Богородице, чувај ми мога Обрена, Перицу и чича-Рада,
молим ти се, Владичице, слатка Мајчице. Далеко су они,
чувај их од болести и свакога зла...

*Свећло несћане. Деће у колевци се заћлаче. Смиљана, све крстїећи се,
ѿохїћа у кућу. Долази Милослав.*

МИЛОСЛАВ: Стиже ли Драгослав?

ДОБРИЛА: Јок, море.

МИЛОСЛАВ: Како јок?... Ко је палио тамјан?

ДОБРИЛА: Јеси био у кафани?

МИЛОСЛАВ: Био.

ДОБРИЛА: Виде ли Ћира?

МИЛОСЛАВ: Виде.

ДОБРИЛА: Па? Шта вели?

МИЛОСЛАВ: Ништа.

ДОБРИЛА: Милославе... Овај тамјан, што питаш, одједаред замириса,
сам од себе. А тамо, под багремом, де ти је весели отац
умро, засја светло, те мину. Осећам, Милославе, није на
добро... Казуј, море, шта ти Ћиро рече.

- МИЛОСЛАВ: Рече да је горе, у Срему, срео једног Пречанина, који вели да је Перица погинуо и да он зна де је сарањен.
- ДОБРИЛА: Погино?...
- МИЛОСЛАВ: Не верујем ја у то, Бидо. Њега су Швабе заробиле и одвеле са собом, како нам написа командир његовог вода... Жив је наш Перица, знали би ми да је друкчше.
- ДОБРИЛА: Слушај, Милославе. Кад прођу ови приклети избори, да прежеш волове. Да идемо за Срем, ти и ја заједно. Да нађемо тог Пречанина, да покаже место, да копамо. Ако тамо лежи мој Перица, ођу да га донесемо кући. Да га саранимо како ваља, да га Гане опоја, да му се смири душица, на своме и уз своје.
- МИЛОСЛАВ: А Цмиљка? А дете?
- ДОБРИЛА: Није сама. Ту је Гане, ту су пријатељи, има ко да се нађе... Нек знамо једном на чему смо. Овако, срце ће ми препући од сталног ослушкивања иде ли то мој Перица, чујем ли то његов корак кроз градину. Не може се више, душа боли...
(Зайлаче се)
Јеси чуо, Милославе?
- МИЛОСЛАВ: Чуо сам, Бидо. Ти и ја, у Срем, па шта нам Бог да.
- ДОБРИЛА: Донесе ли Ћиро свога Милорада?
- МИЛОСЛАВ: Сарани га данас, у потаји, скроз горе, повише оног његовог јабучара. Нашо га у заједничкој гробници. Позно га, вели, по крсту од тисовине, што му га кум даде на крштењу... Како ћемо ми, Бидо?
- ДОБРИЛА: Не бој се, Милославе, познала би мог Перицу међу иљаду.
- МИЛОСЛАВ: Месеци су прошли...
- ДОБРИЛА: Нек су и године, познаћу га ја. Познаћу га по млеку и доброту, друго мене не треба.
- МИЛОСЛАВ: Еј, Бидо, Би-до...
(Загрли Добрилу)
Чувасмо га, чувасмо, а ето... Бар да оде са Радославом и Обреном, толико је желео с њима... Некрсти га одведоше. Некрсти.

Изађе Смиљана. Види их загрљене, ѿвуче се у сенку.

ДОБРИЛА: Цмиљки ћу да кажем да идемо за Београд, на пијац, да продамо малко сира и кајмака... Чујем ноћу кад устане, те изађе на двориште. Ономад, да помузем краву, затекох је на клупи. Склупчала се, те спава. Чека, јадна, свог Обрена Изворца, дај, Боже јаки, да га дочека живог и здравог.

МИЛОСЛАВ: Море, само нек је жив, за друго ћемо лако. И ја се из рата врати шепав, па опет – живи се, може се... Да уђемо. Саће ваљда и Гане.

Смиљана брзо улази у кућу, ужурба се по кухињи. Милослав и Добрила улазе за њом. У даљини се чује дивљи лавез сеоских ђаса.

СМИЉАНА: Седи, тато, ево љуте.

МИЛОСЛАВ: Попих већ једну у кафани, ал дај... Није слава сваки дан.

СМИЉАНА: Ако си гладан?

МИЛОСЛАВ: Нека. Доће Гане да сечемо колач, па заједно да вечерамо... А што свећа не гори?

ДОБРИЛА: Знаш да се не сме...

МИЛОСЛАВ: Шта се, море, не сме?! Ко не сме?!
(Прекрсти се, ђали славску свећу)

ДОБРИЛА: Цмиљо, навуци завесе...
(Ослушкује лавез)
Што се цукеле толко узбунеше? Да не долази неко?

МИЛОСЛАВ: Нека завеса! Ако у својој кући не могу да славим своју крсну славу, боље да ме нема!

Из мрака искрсавају ђри војника ЈВуО. Зарасли у косе и браде, у ђо-хабаним униформама, до зуба наоружани. Један од њих куца на враћа.

СМИЉАНА: Ево чича-Гана!
(Ођвара враћа, усђукне)
Обрене!

Војници улазе у кућу.

ВОЈНИК I: Помози Бог, добри људи!

СМИЉАНА: А мени се учинило... Праштајте.

МИЛОСЛАВ: Бог ти помого. Који сте?

ВОЈНИК I: Чичини. Што питаш, зар се не види?

МИЛОСЛАВ: Очи виде, ма очи лажу. Данас се више не зна ко је чији.

- ВОЈНИК I: *(Дружовима)*
Рекох ли вам, браћо – опрезан је наш сељак, не можеш га
жедног преко воде. Буди с миром, домаћине. Нашинци смо,
Дражиновци.
- МИЛОСЛАВ: Мани, море. Нашинци, вашинци – оде глава на колац.
- ВОЈНИК I: У маршу смо већ пет ноћи. Саломи нас умор, а твоја кућа
издвојена, па ко велимо – да опробамо срећу. Не зна се
данас коме можеш да верујеш, ко ти даје хлеб, а овамо
дојављује црвенима...
(Види свећу и колач)
А вама је Митров данак, хајдучки растанак?
(Скида шубару, крсти се)
Е па, домаћине, сретна слава и да сте под овим кровом
довека сви живи и здрави!
- Друга двојица војника такође скидају капе, крсте се и честитају славу.*
- МИЛОСЛАВ: Ајте, поседајте. Добро нам дошли, који год да сте. Бидо, дај
жито!
- ВОЈНИК I: Боље вас нашли! Ја сам Веселин Ђурић, учитељ из Гроц-
ке... Не замерите што овако банусмо, али и ми смо на
измаку снага. Откад пређосмо Дрину, као да газимо по
минском пољу. Црвени се намножили горе но муве.
Упадосмо у две заседе, једва живу главу извукосмо. Беше
нас осморица – што Србијанаца, што Босанаца – али
изгибоше браћа... Само, уз помоћ Божију, и ми њих добро
потпрашисмо. Код Брежђа, целу једну патролу састависмо
са земљом.
- Војници седају за сто. Милослав пије ракију. Добрила служи жињо.*
- МИЛОСЛАВ: А велите – Дрину пређосте?
- ВОЈНИК I: Пређосмо је, под ватром црвених, код села Јагоршнице,
баш на оном месту где летос ухватише пуковника Кесе-
ровића... Зна ли се шта је с њим?
- МИЛОСЛАВ: Стрелаше га, августа месеца, у Београду, заједно са Војом
Лукачевићем, Ђуром Ђуровићем, Ацом Аксентијевићем и
још неким.
- ВОЈНИК I: *(Крсти се)*
Бог да им душу прости... Јуче чусмо да се уби Рачић у
Савковићима, у Обрадовића кући. Издаше га, мајку им
потказивачку! Све то треба под нож!
- МИЛОСЛАВ: Знате ли нешто о капетану Радославу Савићу?

- ВОЈНИК I: Из које јединице?
- МИЛОСЛАВ: Први равногорски корпус, под мајором Раковићем.
- ВОЈНИК I: Чек, бре, домаћине... Предраг Раковић је водио Други равногорски, а Звонко Вучковић Први.
- МИЛОСЛАВ: Јел тако? А ко ће га знати...
- ВОЈНИК I: *(Смеје се)*
Видим ја – не верујеш ти нама, па све нешто изокола, провераваш, шта ли... Ко ти је тај Радослав Савић?
- МИЛОСЛАВ: Брат.
- ВОЈНИК I: Све ти се то прошле године, у мају, измешало. Две бригаде из Првог и једна из Другог равногорског пређоше у Први јуришни корпус, где мајор Раковић јесте био командант. Али, после Зеленгоре, ништа се више не зна... Каква је то кланица била! Ту нас црвени разбише у парампарчад. Један до другога, падоше пуковници Палош и Драгослав Топаловић, капетан Тарас, Чичин син Воја, Нешко Недић се уби... Ја ти брата не познајем.
(Друговима)
А ви?
- ВОЈНИК II: Капетан Раде Савић?
- МИЛОСЛАВ: Јес, Раде. Радослав.
- ВОЈНИК II: Ја мислим да он погибе, кад оно тринајестог маја, иза Врбнице, граната разнесе ђенерала Трифуновића.
- ВОЈНИК III: Што говориш, болан? Капетан Савић остаде у Босни, са Радивојем Керовићем. Ђе је сад – Бога питај.
- СМИЉАНА: А за Обрена Мијајловића Изворца не знате ништа?
- ВОЈНИК I: Расусмо се на све стране, сестро, ко ће знати.
(Милославу)
Брат ти се, кажеш, није јављао?
- МИЛОСЛАВ: Да се јављао, да знам жив ли је – не бих сад запиткивао.
- ВОЈНИК I: Има ли овде наших?
- МИЛОСЛАВ: Шта ја знам има ли и ...

- ВОЈНИК I: Морамо, по сваку цену, да се повежемо са поручником Милићем Бошковићем, потпоручником Котарцем, Живо-
радом Мишићем или поручником Ајдачићем... Један јатак
нам рече да је и чика-Пера на терену, доле, око Рајковића.
- МИЛОСЛАВ: Кој ти је тај чика-Пера?
- ВОЈНИК I: Не прави се луд, домаћине! Ти, као, не знаш ко је пот-
пуковник Никола Калабић, командант Горске гарде?
- МИЛОСЛАВ: Прича се да је мртав... Убио се, кажу.
- ВОЈНИК I: Ко то прича?
- МИЛОСЛАВ: Свашта се данас прича.
- ВОЈНИК I: Ако знаш нешто – говори, да не лутамо по гори, као глуже
кучке. Морамо наћи везу, макар изгинули. То је наређење с
највишег места.
- МИЛОСЛАВ: Не знам ти ја, весели мој Веселине Ђурићу, ништа. Така
нека гурава времена дошла. Гледам свој посо и ћутим.
- ВОЈНИК I: И ја гледам свој. Глава нам је у торби.
(*Дигне чашу*)
Сретна слава и да се догодине опет нађемо, али у слободи!
- МИЛОСЛАВ: Дај Боже и Свети Димитрије.
- Мушкарци се куцају. Пију.*
- ВОЈНИК I: Какво је расположење у народу?
- МИЛОСЛАВ: Никако. Одведоше нам синове на Сремски фронт, мрак и
прогута. Враћамо и мртве, у потаји и сарањујемо у вотња-
цима и њивама. Упадају ноћу у куће, одводе и стрељају. Бар
да закопају ко људи, него после керови разносе месо и
кости побијених. Брата ми, свештеника, три дана батинали.
Браду му почупаше, око избише, од пуштине и беса. Уда-
рише порез на мртво и на живо – плаћај ил цркни. Ког
јатака ухвате – томе спаса нема... Ни славу нам, бре, крсну
не даду да славимо.
- ВОЈНИК I: Ти, видим, славиш, не хајеш.
- МИЛОСЛАВ: Јадно је моје славље. Али славим, и славићу. Србин сам,
православан, знам своје.
- ВОЈНИК I: Гласаћеш на изборима?
- МИЛОСЛАВ: Потеро Турчин, мора се.

ВОЈНИК I: За кога, знаш ли?

МИЛОСЛАВ: Знам за кога нећу.

ВОЈНИК I: Још, Србијо, ниси мртва, још има живота у теби!
(Дружовима)
Док нам је оваквих, не бринем за победу!

ДОБРИЛА: (Доноси послужење)
Мало да се занимате, до вечере. Служите се, синови, мора да сте изгладнели.
(Зайлаче се)
Синови српски, кукале вам мајке...

ВОЈНИК I: Немој, мајко. Ено, Енглези у Грчкој бију комунисте. Чим доле заврше, ето их код нас. Ваља издржати до пролећа, док гора не олиста. Онда – у бој до победе. Повешће нас наш Чича, као и четрдесет прве. Да вратимо Краља у Отаџбину, да засија круна Немањића на престолу Карађорђевића. И да поново, с миром, палимо славске свеће. Јел тако, домаћине?

МИЛОСЛАВ: Из твојих уста у Божије уши.

ВОЈНИК I: Даће Бог.

МИЛОСЛАВ: Не знам, много смо, бојим се, грешни...

ВОЈНИК I: Слобода или смрт!

Војници оћварају вајру. Пуцају рафалима у Милослава, Добрилу, у Смиљану, у колевку. Ликвидација је изненадна, муњевита, без ућозорења. Савићи ћадају као ћокошена ћрава. Заћим ћишина. Области барућноћ дима. Први војник излази најоље, сићнализира баћеријском ламћом. Долази Сћојан, у униформи официра ОЗНЕ.

ВОЈНИК I: Готово је, друже Гаро.

СТОЈАН: Ја. Има ли каквијех резултата?

ВОЈНИК I: Добро си ти рекао, друже Гаро. Матори је био тврд орах. Не би тај пропевао, таман да смо му клинце под нокте забијали.

СТОЈАН: Брат?

ВОЈНИК I: Ништа. Ако је тај кољач негде у околини, као што сумњамо, ово ће га сатерати из брлога... Тад је наш.

СТОЈАН: Остало?

ВОЈНИК I: Извршено. Док смо долазили, узбунили смо све сеоске псе. Код доњег засеока, ухватисмо једно чобанче. Памтиће нас, док је живо. Већ сада, цело село зна да је четничка тројка у Савића кући.

СТОЈАН: Ја.

ВОЈНИК I: Мудро си то смислио, друже Гаро. Једним ударцем три муве. Ликвидација озлоглашене породице народних издајника и сарадника окупатора, замка за бандита и ратног злочинца Радослава Савића и застрашивање сеоских маса, у циљу придобијања што већег броја гласача на изборима за уставотворну скупштину. За ово ће ти друг Крцун пришити нову звездицу на рамена. Честитам, друже Гаро!

СТОЈАН: Еро, немој срат прекомјерно.

ВОЈНИК II: Друже Гаро! Девојка је жива!

СТОЈАН: *(Брзо њрилази Смиљани, надноси се над њу)*
Цмиљо... Ја сам, Стојан. Сјећаш ли ме се?

Смиљана кркља.

СТОЈАН: Могло је бит и другојачије... Но! Ти изабра да рађаш четничку копилад.

Смиљана кркља, умире.

СТОЈАН: Ја. Што ћеш.
(Склаја јој очи, њокрива њебейом)

ВОЈНИК I: *(Узима једну фойѡграфију са зида, загледа је)*
Друже Гаро, ма јеси ово ти?... Шта је то, некаква гибачарска свадба?

СТОЈАН: *(Узима фойѡграфију, овлаш је ѡгледа. Онда вади уѡлач, ѡали је)*
Каква свадба, Еро?

ВОЈНИК I: Ништа, друже Гаро... Учинио ми се.

Илази Драѡслав. Преко једноѡ ока има црни ѡвез. На њему су јасно уочљиви ѡраѡови скорашњеѡ мучења и баѡинања. Сѡјаје, забезекнуѡ, ѡред ужасним ѡризором.

ДРАГОСЛАВ: Господе Боже, сачувај и саклони... Шта учинисте, нељуди?!
 Зар све?!... А дете?!...
(Загрене се, приметити Стојана)
 Стојане?!... Ти?!

Трећи војник кундаком удара Драгослава с леђа. Драгослав пада. Стојан га прескаче, иде према враћима.

ВОЈНИК I: Шта ћемо с попом, друже Гаро?

СТОЈАН: Поступи по наређењу.
(Излази)

ВОЈНИК I: Халиле!... Кољи то.
(Излази)

ВОЈНИК III: *(Вади каму)*
 Саћемо нас два сећ колач, попе.

ДРАГОСЛАВ: Стижем ти, Дуло моја. Хвала драгом Богу.

ВОЈНИК III: Дедере, помол се своме шејтану.
(Хваћу Драгослава за косу)
 Само брзо, неима се, болан, времена.

ДРАГОСЛАВ: Господе Исусе Христe, Сине Божији, помилуј нас Србе грешне.

МРАК

11.

ПИТЕР: Знаш ли, Михаило, како је живети са кривицом?

МИХАИЛО: Ти реци.

ПИТЕР: Нема живота.

МИХАИЛО: Свако на крају плати дуг.

ПИТЕР: Мој је неотплатив.

МИХАИЛО: О томе Бог одлучује.

ПИТЕР: Огресао сам у крви.

МИХАИЛО: Не одбацуј Господа.

ПИТЕР: Превише је тога.
 МИХАИЛО: Имај наде.
 ПИТЕР: Превише крви.
 МИХАИЛО: Имај вере.
 ПИТЕР: Не знам, Михаило...
 МИХАИЛО: Имај снаге.

МРАК

12.

Бурђевдан, 1947. године. У Савића кући, за сџолом, седи Радослав. Обучен је у црно шајкано одело, са белом кошуљом. Уредно избријан и њодишан. За ревер заденуо зранчицу босиљка. Пред њим – боца ракије и две чашице. Улази Стојан, у грађанском оделу. Радослав и Стојан се ћушке гледају.

РАДОСЛАВ: Седи.
 СТОЈАН: Радије ћу стојат.
 РАДОСЛАВ: Стој, Стојане, на вољу ти. Љута?
 СТОЈАН: Са бандом не пијем.
 РАДОСЛАВ: И то ти на вољу.
 (Сиџа, зџуце)
 СТОЈАН: Говори, што си звао? Немам ја времена буктат се ту сатобом!
 РАДОСЛАВ: Сам си?
 СТОЈАН: Сам.
 РАДОСЛАВ: Без оружја.
 СТОЈАН: Што ће ми оружје? Мислиш да те се бојим?
 РАДОСЛАВ: Где ти је униформа, друже капетане?
 СТОЈАН: Ђе је твоја, гоѕџодине капетане? Подерала се од бан-
 дитског живота пошуми?
 РАДОСЛАВ: Седам година ратујем у копорану и опанцима. Ово је моја униформа.

- СТОЈАН: Збогтога ме ниси моро зват. Имаш ли још што рећ, ил дидем?
- РАДОСЛАВ: Где ћеш, тек си дошао? Кад се видесмо последњи пут?... Биће дванаестог септембра четрдесет четврте, оно кад се уби мој Драгић?
- СТОЈАН: Идем.
- РАДОСЛАВ: Ти си, у међувремену, лепо аванзовао, *друже* капетане. Служба, породица, кућа у Београду. Још мало, погнуће ти се рамена од силних ширита... Љубичица плава цвета ли цвета.
- СТОЈАН: Слушај, Радославе. Немамо ми ту што причат. Оба смо војници, официри – непријатељи. Што ми имамо много говорит једни садругим? Реци кратко и јасно што си звао, да се покушамо нагодит. Мени је свеједно, ти и овако и онако нећеш још задуго.
- РАДОСЛАВ: Ја *јесам* официр и војник. Ти ниси. Ти си издајник.
- СТОЈАН: Што хоћеш одмене?! Ти си звао! Ти си поставио услове! Да се ја питам – са реакцијом по најкраћем поступку! Али што ћу, наређење морамо слушат!... Друг Крцун мисли да си ти некаква крупна звијерка, да би се могло штогод извућ отебе. Ко зна шта си му све налаго. Да те позна ко ја – добро би се чуво сваке трговине сатобом.
- РАДОСЛАВ: Чува се он. Зато је и послао тебе, хамалина. Ти за боље и ниси, него да језиком утиреш пут већим зликовцима од себе.
- СТОЈАН: Што ми треба свеово? Марим ја да губим вријеме са ратним злочинцем, кољачем и убицом дјеце!
(*Пође њрема врајцима*)
- РАДОСЛАВ: Стојане!
- Стојан нагло сџане, окрене се.*
- РАДОСЛАВ: Дижн шајкачу са земље, семе издајничко.
- СТОЈАН: Курво бандитска!
(*Залејци се на Радослава*)
- РАДОСЛАВ: (*Тргне њшићољ*)
Још корак, и исправићу грешку од пре три године.
- СТОЈАН: Мого сам и очекиват да си дошо наоружан. Тако ти поштујеш договор.

РАДОСЛАВ: А ти?

СТОЈАН: Мош ме претријест. Ако нађеш што од оружја – претобом
ћу се убит.

РАДОСЛАВ: *(Приђе њрозору)*
О, сејмени! Заробих вам пашу! Прдните – оде му глава!

Мук. Радослав ојали мейак њрема шуми.

ГЛАС: Друже капетане?!... Оли је све у реду?!

СТОЈАН: Ништа није у реду! Отварај ватру!

ГЛАС: Али, друже капетане!... Не ријече ли живог?

СТОЈАН: Пуцај, кад говорим!

ГЛАС: Нијесмо у могућности! Можемо тебе погодит!

СТОЈАН: Потпоручниче, ја ћу *ѡебе* пред стрелјачки воф! Рафално –
почињи!

Мук.

РАДОСЛАВ: *(Смешка се)*
У моје време, за непослушност на терену ишло се на преки
суд.

СТОЈАН: Усро се, литоња, шупак балави, напунио гаће!
*(Бесно ѡрилази сѡолу, најѡочи и наискај исѡије две чашице
ракије)*

РАДОСЛАВ: Него, Стојане, ево шта је... Одлучио сам, хоћу да се предам,
и то баш данас, на Ђурђевдан, хајдучки састанак.

СТОЈАН: Де, немој срат.
(Најѡочи ѡрећу чашицу, исѡије)

РАДОСЛАВ: Швабе капитулираше четрдесет пете. Четрдесет шесте
убисте Чичу. Сад је, ево, четрдесет седма, свет заборавља
на рат, а ја, будала, и даље четујем по гори и живим дању
вучки, ноћу хајдучки. Што да се не предам, нисам ни ја
најгори? А и овако, кад погледаш, доста је, вала, било. Ако
је и од мене – много је.

СТОЈАН: Не играј се са мном, бандо!

РАДОСЛАВ: Не верујеш?
(Баца ѡшиѡол на земљу)
Што не би постао мајор, *друже* капетане?

Стојан се муњевићо баци на Радослава, обори га. Зада му неколико удараца у главу. Радослав се искобела, збушају се – ћушке, режећи као звери, са неизрецивом мржњом. Коначно, Радослав баци полуоне-свићеног Стојана на столицу, веже га кашем.

РАДОСЛАВ: *(Задихан, брише крв са лица)*
Млађи си од мене, али даба. Омекнуло се од лагодног живота и батинања немоћних и слабих... Разочарао си ме, Стојане. Много си ме разочарао.

Стојан мрмља, оборене главе, још није дошао себи.

РАДОСЛАВ: У очи ме гледај, ћубре комунистичко! У очи! – сјај да видим! Говори ти пешадијски капетан Радослав Савић, официр Југословенске Краљевске Војске у Отаџбини! Код мене нема неизвршавања наређења!

СТОЈАН: *(Диге главу, смеје се кроз крв)*
Јак си ми ти капетан, бандо, у гуњу и опанцима... Кака војска, такав официр. Пропао.

РАДОСЛАВ: Грешиш, Стојане. *Моја* војска није капитулирала, никада. Много веће силе од нас срамно се предадоше – ми не. Ми смо се борили до последњег. Кад свет стаде на једну, а ми остадосмо на другој страни – и тад смо се борили, против света. Не што смо волели или хтели, него што нисмо имали куд. Краљ нас остави, савезници нас издадоше, ви кидисасте као звери, у земљу да нас сабијете...

СТОЈАН: Ви не би тако санама, бандо? Ви би другојачије, љепше? Ђе су вам били ваши пријатељи, Њемци?

РАДОСЛАВ: Без муниције, без одеће, хране и лекова, сатрвени тифусом... Али, тукли смо вас и такви. Да вам не беше Совјетије, летели би по други пут из Србије.

СТОЈАН: А Босна, капетане? Босну не спомињеш?

РАДОСЛАВ: Босна. Голгота... Кад се Дуја Смиљанић пожалио Чичи да је Шумадијска група корпуса "гола, боса, гладна и изнемогла." добио је одговор: "Није потребно да ми се понавља да су војници голи, боси, гладни и изнемогли. Исти су војници и они који су под мојом командом и под командом ђенерала Трифуновића који победоносно избише у долину реке Спрече. Одржите морал код ваших људи, а Ви то можете, јер сте прави Равногорац, не само на језику, већ и по делима својим..." Озрен, Грачаница, Требава, Градачац, Модрича, Вучјак, Очауш, Влашић,

Чичина Васкршња заповест, од шестог маја, на Битовњи: “Тачно у 11 часова, све колоне ће се зауставити на местима где се буду нашле. У сећању на дан васкрса Богочовека, помолићемо се Богу... Наша борба и наше патње су за права човека, Богом дана. То је пут Господа Исуса Христа на коме је и он страдао, али и васкрсао... Христос воскрес! Ваистину воскрес!” – грмнуше планином наши гласови.

- СТОЈАН: На Ловници вас засуло бомбама, а капетане?
- РАДОСЛАВ: Совјетска авијација!
- СТОЈАН: А Језерица? Колико банде сконча у њеним валовима, знаш ли?
- РАДОСЛАВ: Док не стиже Рачић! Кад угледа провалију, попе се на једну стену, те повика: “Браћо! У кањону Језерице је сигурна смрт, а онамо можда и живот! Напред!” То “онамо”, издајниче, ви сте држали! Залете се Рачић први, а нас хиљаде за њим, кличући “Живео Краљ!” Побегосте главом без обзира, а ми уђосмо у Обаљ... Поноћни јуриш Шумадинаца на Катмуш, Лелија, у зору. Врбница, два-наестог маја. Ушће Сутјеске у Дрину...
- СТОЈАН: Што би, капетане, што замуче? Па сад је, болан, најљепше!... Зеленгора, тринајестог маја!
- РАДОСЛАВ: Ту ми Изворац на рукама издахну.
- СТОЈАН: Зеленгоро, ти си наша дика, ти си гробље српскијех четника – оој!
- РАДОСЛАВ: Неки од нас ипак пређоше у Србију.
- СТОЈАН: Ти си задњи из Васићеве банде. Тридесет вас побисмо.
- РАДОСЛАВ: Никог *ви* нисте убили, мој Стојане. Све су то били часни официри и подофицири, до краја одани Круни. Ни један од њих није пристао да вам жив падне у руке.
- СТОЈАН: Ја. У чему је разлика – убили га ми, ил убио се сам? Три дана смо мртвог пса Милорада Васића држали изложеног код споменика, у центру Краљева. Мислиш – брига народ од чије је руке страдао?
- РАДОСЛАВ: Зна народ. Зна Србија.
- СТОЈАН: Готова је иона.
- РАДОСЛАВ: Да је до таквих као што си ти – и била би готова. Само, Богу хвала, *ви* нисте Србија. Ви сте интернационалисти, анационали, грађани света, пролетери свих земаља, једном речју – ђавољи испрадак. Тек изађосте на дање светло, па се

још ширите, силите – али нећете дуго. Испарићете, као и сваки прдеж. Памтиће вас само по смраду.

СТОЈАН: Ја. Атебе, мислиш, памтиће по добру?... Данас је точно мјесец дана како поби ону дијецу на обали Чемернице.

РАДОСЛАВ: Ја у децу не пуцам. Само у непријатеље.

СТОЈАН: Најстарији је имао двадесетитри године.

РАДОСЛАВ: Рат је.

СТОЈАН: Рат је, бандо, још само утвојој болијесној глави. Другог рата нема.

РАДОСЛАВ: Док је вас – нема мира.

СТОЈАН: Биће, кад истријебимо сва говна. Готови сте. Таквијех, ко ти што си, могао бих напрсте једне руке пребројат.

РАДОСЛАВ: Забројаћеш се, Стојане. Немаш ти ни руку, ни прстију, да побројиш овакве као што сам ја.

СТОЈАН: Крви ћемо вам се напит, бандо четничка!

РАДОСЛАВ: Као о Митрову дану, четрдесет и пете?

Стојан оћуји. Радослав га зверски одмерава.

РАДОСЛАВ: Шта би, Стојане? Сад ти замуче?

СТОЈАН: Не знам очему говориш.

РАДОСЛАВ: Где си био тог дана, *друже кайеџане?*

СТОЈАН: Јурио банду, ето де! Откуд знадем ће сам био? И што хоћеш одмене? И птице ушуми знаду да су то били четници, кољашаи! Калабићева “Горска гарда!” Све убице и зликовци! Било је тад банде свуд около! Мишић, Бошковић, Котарац, Ајдацић, Танасијевић, Ракић, Павловић! Могао је бит било ко!

РАДОСЛАВ: И баш да фали само она слика, са Цмиљкине и Обренове свадбе? Официр народноослободилачке војске – бивши кољач и гибаничар? Не дај Боже! Него, лепо, сведоке под земљу, па мирно спавај.

СТОЈАН: Ја сам Цмиљку волео.

РАДОСЛАВ: Зато си је, мртву, покрио ћебетом? Не волиш ти ни себе, гњидо.

СТОЈАН: А ти све знаш?! Ти држиш своју ријеч, ти си официр, само затебе је заклетва свијетиња?! Немаш ти појма што су идеали, биједниче! Наша борба тражи жртве! Ја сам јој дао све што сам имао! Оца и мајку, брата и сестру! Дом!

РАДОСЛАВ: То су ти узели. Ниси дао.

СТОЈАН: Цијелога себе!

РАДОСЛАВ: Да је само то. Него, даде ти, Стојане, и оно што није твоје.

СТОЈАН: И живот ћу дат, ако треба!

РАДОСЛАВ: Е видиш – треба!

(Прислања цев на Стојаново чело)

Мали је свет, Стојане, а Србија још мања. Све се у њој види, све сазна... Кад ону ноћ дођох у кућу, на своју крсну славу, кад видех дете у колевци и све моје – намирисах те по смраду, семе издајничко. Ваљда ме нисте тако брзо очекивали, тек у зору постависте заседу. Имао сам времена да ископам раку, да их сахраним као људе. Ту, над њиховим гробом, под багремом, дао сам часну официрску реч да се нећу смирити, док их не осветим. Две године, свакога дана, сваке ноћи, молим Бога да ми да вере и снаге, да не посустанем, да издржим. Дуго сам чекао, али дочеках. Хвала Богу на милости, дође и тај час.

СТОЈАН: Пуцај, биједниче! Ја се одсмрти не бојим!

РАДОСЛАВ: Баш нимало, Стојане?

СТОЈАН: Нимало, бандо! Ја сам официр Југословенске народне армије!! Ми гинемо за слободу, са пијесмом на уснама! Живио друг Тито! Живио друг Стаљин! Живјела наша народна револуција!

РАДОСЛАВ: Нека ти је Бог на помоћи.

Радослав њовуче обарач. Ороз шкљоцне на њразно.

РАДОСЛАВ: *(Смеје се)*
Батлија си, Стојане. Малочас испалих последњи метак. Овај, један једини што ми преостаде, чувам за себе, још од четрдесет прве. Ти га, издајниче, ниси вредан.

СТОЈАН: Пуцај, бандо! Пуцај, уби ме!

РАДОСЛАВ: Ти си већ мртав, зато се и не плашиш смрти. За тебе је живот најтежа казна.
(Пуни њишићољ)
А за нас, живе – часна смрт није ни грех, ни срамота.
(Прекрсти се)
Опрости ми, Господе, и одведи ме тамо, где су сви моји.
(Пуца у себе)

Избезумљен, Стојан се бајрџа, ослобађа веза. Диже њишићољ са земље, зуре у Радослава. Уидају војници.

ОФИЦИР: Друже Гаро!... Жив си!

СТОЈАН: Оступи! Марш!

ОФИЦИР: Друже капетане, ја нијесам... Ама, што би ово, људи?!

СТОЈАН: *(Ошима му њишићољ из руке)*
Убио сам банду, ето шта би!

Стојан љуца у мривоџ Радослава. Једном, двајуи, љријуи... Мрак. Чешврши, љеиш, шешши љуцањ.

13.

Све учесћалије кукуракање из даљине. Ноћна љама се разређује.

ПИТЕР: Уморан сам, Михаило. Пусти ме да останем. Да заједно дочекамо ноћи пунога месеца, када цела ова планина постаје гробница. Да се прекрстимо и назовемо Бога, да ме научиш да свирам у фрулу... Можда ћу тако и ја моћи да разговарам са овим фотографијама.

МИХАИЛО: Гле Петре, по вјери се живи, не по гледању. Који вјером побиједише царства, учинише правду, затворише уста лавовима. Јер је ово што се види за вријеме, а оно што се не види вјечно. Кроз човјека је смрт – кроз човјека и васкрсеније.

- ПИТЕР: Ко си ти, момче?
- МИХАИЛО: *(Одбаџи зун, сине божанском светлошћу)*
Ја сам Михаило архистратиг, први међу Арханђелима Божијим. Ја преводим на другу страну.
- ПИТЕР: *(Кликне)*
Тад преведи и мене. Доста већ, и превише је било.
- МИХАИЛО: Кајеш ли се?
- ПИТЕР: Човек сам. Грешио сам.
- МИХАИЛО: Гле, са зидова слике силазе.
- Излазе Срби. У њозадини – зорске виле. Пред њима Смиљана.*
- СМИЉАНА Краљу Перо српски сине
И ХОР: Кад ћеш доћи до планине
Краљу Перо српски сине
Кад ћеш доћи до планине.
- ПИТЕР: Срби, браћо... Простите грешном.
- Милослав, Драгослав и Радослав прилазе Пиџеру, њомажу му да усјане. Дражић, Обрен и Пејтар оџрћу ља шињелом, на злаву му сјављају шајкачу. Прилазе и осјали, окружују Пиџера.*
- МИХАИЛО: Реци, Петре Карађорђевићу – знаш ли сада зашто си се вратио?
- ПИТЕР: Знам. Сада знам.
- МИХАИЛО: Путуј онда, нека ти је просто.

МРАК